

INHOUD

Pagina 3	PERSONAGES IN DE MANNENZAAL
Pagina 5	BINNENVADER DIRK HARTERING
Pagina 7	Werkzaamheden binnenvader
Pagina 9	ONDERMOEDER JENNEKEN VAN DEN BIEZENBOS
Pagina 11	Werkzaamheden binnenmoeder
Pagina 13	Speelmomenten – Specifiek ondermoeder
Pagina 15	GASTELING HENDRIK JEKEL
Pagina 17	Beroepsachtergronden
Pagina 18	Speelmomenten – Specifiek Hendrik Jekel
Pagina 22	GASTELING JACOB MEYS
Pagina 24	Beroepsachtergronden
Pagina 26	Speelmomenten – Specifiek Jacob Meys
Pagina 28	GASTELING BAREND VAN GELDER
Pagina 30	Beroepsachtergronden
Pagina 32	Speelmomenten – Specifiek Barend van Gelder
Pagina 35	KORTE TYPERING MEDEGASTELINGEN
	<ul style="list-style-type: none">• Cornelis Hoogevest• Jan de Goede• Dirk van den Brink• Andries van Huysen
	<i>De medegastelingen maken geen deel uit van de opstelling in de Mannenzaal.</i>
Pagina 47	INDELING VAN DE GASTELINGEN IN DE MANNENZAAL
Pagina 49	INHOUD KOFFIETAFEL GESPREKKEN
Pagina 69	PLATTEGROND AMERSFOORT

PERSONAGES IN DE MANNENZAAL

KEUZE EN VERANTWOORDING SPELPERSONAGES/ROLSPELERS

Gastelingen In 1907 werd de mannenzaal nog door 31 mannen bewoond. Het is uiteraard ondoenlijk, maar voor het doel van dit project ook onnodig, eenzelfde aantal spelpersonages op te voeren. Daar komt nog bij dat van de gastelingen die in 1907 het gasthuis bewoonden maar weinig bekend is (geboorte- en sterfdatum, beroepsachtergrond, woonadressen, godsdienst en burgerlijke staat). Het aantal en de keuze van de personages wordt dan ook bepaald op basis van het zgn. 'exemplariteitsprincipe'.

Project Dat houdt in dat voor dit project personages bedacht zijn die model staan voor een 'doorsnee' gasteling rond de eeuwwisseling met een 'doorsnee' achtergrond voor wat betreft hun leeftijd, beroepsachtergrond, scholing, leefomstandigheden, levenservaringen. Hun denken, voelen en handelen staat centraal. Aan elk personage zijn gebeurtenissen en feiten opgehangen die illustratief zijn voor belangrijke ontwikkelingen in Amersfoort op het gebied van wonen, werken, verkeer, nijverheid en industrie, sociale omstandigheden, technische vooruitgang e.d. in de 19e eeuw. De zo ontstane spelpersonages hebben dus niet echt geleefd. Hun levensverhaal is een combinatie van fictie en feiten, een interpretatie van en een keuze uit de werkelijkheid tussen ± 1840-1907. Rekening houdend met nog levende familie zijn ook namen en gegevens van de gespeelde gastelingen gewijzigd.

Personages Omdat het accent ligt op het gasthuisleven en de zorg voor arme bejaarden rond de eeuwwisseling, is gekozen voor een vijftal personages t.w.: 1 binnenvader, 1 ondermoeder en 3 gastelingen.

Daarnaast worden in het spel nog een viertal andere gastelingen met naam en toenaam genoemd d.w.z. dat de suggestie wordt gewekt dat zij elk moment kunnen binnenstappen.

De drie gastelingen vertegenwoordigen qua achtergrond het leven van de behoeftige en laagste werkende stand. Zij verdienen tijdens hun arbeidzaam leven zo weinig of soms niets, dat zij op hun oude dag van de bedeling moeten leven.

De binnenvader en ondermoeder representeren het gasthuissysteem van rond 1900, de wijze waarop vormen van liefdadigheid door de gegoede klasse werden vormgegeven en georganiseerd. Bij het componeren van de personages, het invullen ervan met 'vlees en bloed', hun historische context, is zo zorgvuldig mogelijk te werk gegaan.

Het belangrijkste doel van dit project is immers niet om mensen te amuseren maar hen vertrouwd te maken met aspecten uit een, voor hen steeds onbekender verleden. Levende Geschiedenis is daarbij, mits historisch verantwoord ingevuld, slechts middel en geen doel.

Andere personen rondom de bedsteden van de 3 gastelingen zijn:

Willem van Pluren

Hendrik Jekel

Pieter Goedraad

Jan de Goede*

Jacob Meys

Andries van Huysen*

Cornelis Hoogevest*

Barend van Gelder

Dirk van den Brink*

**Zie korte typeringen medegastelingen (vanaf pagina 45).*

BINNENVADER DIRK HARTERING

- 1850-1860** Geboren in Rotterdam in 1855.
- 1860-1870** –
- 1870-1880** Verhuist in 70-er jaren naar Amsterdam en leert daar Anna de Graaf kennen die in een weeshuis werkt.
- 1880-1890** Dirk (28) trouwt met Anna (46) in 1883. Ze worden aangesteld als binnenvader en -moeder in dat Amsterdamse weeshuis. Ze krijgen vervolgens een baan als binnenvader en -moeder in het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis en in 1886 vestigen ze zich in Amersfoort. Dirk is 18 jaar jonger dan Anna en de regenten wijken bij hun aanstelling dan ook af van de reglementen die bepalen dat men voor die functie 40 jaar of ouder moet zijn (Dirk is 31, Anna 49).
Ze krijgen voor hun werk f 500,00 per jaar + kost en inwoning, bewassing, medische zorg e.d.
Ze wonen op 2 kamers in het gasthuis.
Dirk ontvangt zijn instructies van de regenten, Anna van de regentessen.
Zij bestiert de vrouwenafdeling (in 1885 gemoderniseerd) hij de mannenafdeling.
Daarnaast heeft Dirk als taak de verwarming en verlichting te verzorgen en is hij verantwoordelijk voor het beheer van de gebouwen.
- 1890-1900** Hun werk wordt hogelijk gewaardeerd door regenten en regentessen.
- 1900-1910** In februari 1906 wordt Anna ernstig ziek. Ze krijgt assistentie van de weduwe Van den Biezenbos, die als 'ondermoeder' wordt aangesteld en haar waar nodig vervangt.
Begin maart 1907 sterft Anna, 70 jaar oud. Op 20 maart wordt ze begraven.
Dirk krijgt vanaf oktober f 100,00 per jaar minder (dat gaat naar het salaris van weduwe Van de Biezenbos) maar de regenten beloven hem dat hij ook in het nieuwe gebouw binnenvader mag blijven.
Na het bekend worden van het testament van regentes Scheltus Fenema in juli 1906 wordt Dirk door de regenten ingelicht over de nieuwbouw plannen. Met een commissie bestaande uit enkele regenten, Tromp van Holst, Van Voorst Vader en Knoppers, heeft Dirk regelmatig overleg over de consequenties van afbraak en nieuwbouw.
Doordat de eetzaal en andere bijgebouwen worden gesloopt is het voor Dirk, de ondermoeder en het personeel een hectische tijd.
Het vrouwendeel wordt verbouwd tot een gang en het regentenhuis (dus ook de kamers van Dirk) wordt gebruikt voor de opvang van de vrouwen.
De diensten in de kapel stoppen, de kapel wordt als eetzaal ingericht.
De mannenstoof en de ziekenzaal worden afgebroken, de activiteiten die daar plaatsvinden verhuizen naar de mannenzaal/mannendeel.

Vorraden kunnen niet meer worden opgeslagen, de leveranciers komen dus veel vaker langs etc.

In 1907 is Dirk 52 jaar. Dirk is een beetje stugge, maar niet onhartelijke man. Erg praktisch ingesteld en in tegenstelling tot zijn vrouw Anna en de nieuwe ondermoeder Jenneken van de Biezenbos, niet zo vaardig in het hanteren van sociale conflicten, handhaven van orde en tucht. Hoewel hij niet met zich laat sollen wordt hij door de gastelingen meer als de 'onderbaas' beschouwd. Hij is kort van stof, betrouwbaar, een trouwhartige zwoeger (zie instructies en lijst werkzaamheden). Niettemin mogen de mannen hem graag.

WERKZAAMHEDEN BINNENVADER

Dagelijks

- 05.00-07.00** lampen ontsteken, buitendeuren van het slot, ramen openzetten, kachels en fornuizen opporren, mannelijke bedienden aan het werk zetten, water laten halen bij de pomp enz.
- vroege leveranciers te woord staan
 - assisteren bij voorbereiding ontbijt, toezicht op het dekken van tafels in de eetzaal (kapel)
 - ochtend ronde op ziekenzaal, aflossing nachtwoakster/waker
- 07.30** bel luiden om mannen te wekken
- toezien op het zich wassen en aankleden
 - toezien of assisteren bij afhalen van de bedden (bij zieke gastelingen doet de binnenvader dat; de gasteling zit dan bij de vuurmand)
- 08.00** mannen begeleiden naar de eetzaal, helpen met opdienen, (doen) voorgaan in gebed, toezien op orde en rust tijdens de maaltijd
- 08.30** mannen terugbrengen naar de zaal, afspraken maken over al of niet aanwezigheid bij de koffie
- afvoeren en verversen warmwater, linnengoed, nachtspiegels
 - kisten, kastjes, bedsteden controleren op bederfelijke of verboden etenswaren
 - toezicht bij het weer opdekken van de bedden
 - koffie laten maken door één der gastelingen, kranten en lectuur (bijv. bijbel) klaarleggen
 - zaal met vers zand uitvegen, kisten afstoffen, klok opwinden
- 10.30** bel voor de koffie luiden, mannen assisteren met koffie maken, koffiebusjes bijvullen, toezicht op het koffiedrinken, praatje maken
- vrijwilligers vragen en roosteren voor waken bij zieken in ziekenzaal
 - tabakspot met losse- of pruimtabak klaarzetten
- 11.30-12.00** assisteren met voorbereiding middagmaal
- bel luiden voor middagmaal. Werkzaamheden idem als ontbijt
- 12.30-16.00** met thuisblijvende mannen praatje maken, kaartje leggen
- één of twee mannen een scheerbeurt geven, wegens ziekte van de barbier
 - toezicht op deur van het portaal/sleutels gastelingen
 - leveranciersboekjes bijhouden, dag- of weekrapportje schrijven voor regenten
 - overleg met binnenmoeder over huishoudelijke zaken, het overtreden van regels/wangedrag gastelingen
 - verzoeken om verlof aanhoren, noteren, overbrengen aan verantwoordelijke regent

- 16.00** tafels klaarzetten (in de zaal) voor koffie met brood
- bel luiden, controleren of mannen tijdig binnen zijn
- 17.00-18.00** assistentie bij voorbereiding avondmaal 20.00
- bel luiden, mannen begeleiden naar eetzaal (kapel)
 - toezicht op avondmaal 20.00-21.00
 - mannen terug naar zaal
 - hulp bij het zich klaarmaken voor de nacht (uitkleden, gordijnen sluiten, kachels controleren, doven verlichting, nachtspiegels klaarzetten etc.) vanaf
- 21.00** (vanaf) bel luiden voor het slapen gaan
- laatste ronde maken over mannen- en ziekenzaal
 - doven verlichting, kachels en fornuizen, sluiten deuren, ramen en de poort in het hele gasthuis rond
- 22.00** laatste contact met nog actieve dienstboden, nachtwaker/ster, ondermoeder
- terugtrekken op eigen kamer

Wekelijks

- voorraden opslaan en aanvullen in magazijnen, zolders, kelders
- de nodige reparaties verrichten of doen uitvoeren aan huisraad, hang- en sluitwerk ramen, deuren, kasten, afvoer en goten, kachels, fornuizen en lampen
- op woensdagen van 14.00-16.00 uur bezoek ontvangen en toezicht houden
- een keer per week toezicht op grondig wassen mannen voor hun bedstee
- begeleiding mannen op zondagen naar kerkdienst

Maandelijks

- overleg met penningmeester, de heer Sidré, over financiën (in- en aankopen, uitgaven e.d.)
- overleg over de nieuwbouw met de regentencommissie bestaande uit:
- de regenten Tromp van Holst, Van Voorst Vader en Knoppers
- aanwezig zijn bij toelating nieuwe gastelingen door regenten

Incidenteel

- geestelijke en gemeente arts oproepen voor ziekenbezoek of vaststellen overlijden
- aangifte van overlijden doen op het raadhuis van gestorven gastelingen
- lijk afleggen, kisten en overbrengen naar lijkenhuisje
- begrafenis voorbereiden, begeleiden gastelingen bij uitvaart

ONDERMOEDER JENNEKEN VAN DE BIEZENBOS

- 1870-1890** Geboren op 16 juni 1872 in Amt-Almelo als dochter van een molenaar.
- 1890-1900** Is in de jaren 1890 verhuisd naar Amersfoort. Werkt tot haar huwelijk met Teunis Gijsbertus van den Biezenbos (geb. 1871) als dienstbode intern aan de Heiligenbergerweg.
- 1900-1907** Ze leert Teunis in oktober 1901 kennen op 'dolle vrijdag', de laatste dag van de kermis en jaarmarkt op de Hof. Ze trouwen op 17 september 1902. Teunis is tot aan de brand op 17 januari 1902 vrachtrijder bij Zeepfabriek 'De Duif' (zie brand bij De Duif in de koffiegesprekken) van de fa. Pleines aan de Korte Bergstraat. Hij zag kans een andere baan als vrachtrijder te vinden bij fa. Van den Hoek in de Koestraat. Ze gaan wonen aan de Muurhuizen en later in de Scherbierstraat. Teunis begint begin 1905 te kwakkelen met zijn gezondheid. Het echtpaar Van den Biezenbos verhuist naar de Aldegondestraat, net buiten de stad. Daar overlijdt op 28 juni 1905, 's avonds om 7.00 uur, Teunis van den Biezenbos aan de tering. Hij is dan 34 jaar en wordt bij de burgerlijke stand aangegeven als 'zonder beroep'. Dit vanwege het gegeven dat hij al een aantal maanden niet tot werken in staat was.

Jenneken, werkt sinds 1902 als dienstbode in het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis. Zij bevalt zo goed dat, als de binnenmoeder 'ernstig ongesteld' wordt, aan haar wordt gevraagd mevrouw Hartering te helpen en eventueel haar taken over te nemen. Omdat ze niet intern is krijgt Jenneken een loon van f 1,00 per dag. Ze blijft in de Aldegondestraat wonen tot mevrouw Hartering in maart 1907 overlijdt. Dan wordt haar gevraagd ook 's nachts in het gasthuis te blijven.

Jenneken wordt officieel als ondermoeder aangesteld en krijgt per augustus een salaris van f 200,00 plus kost, inwoning, bewassing en medische zorg. Ze is daar niet erg gelukkig mee en deelt dit aan de regentessen mee. Deze bespreken dit met de heren regenten en het bezwaar van de weduwe Van den Biezenbos wordt serieus genomen. Aangezien de binnenvader nog steeds het loon voor een echtpaar krijgt, verminderen de regenten dit met f 100,00. Dit maakt het mogelijk om Jennekens salaris te verhogen tot f 265,00. Ze kan pas vanaf volgend jaar in de nieuwbouw wonen.

Als opvolgster van Anna Hartering is Jenneken belast met het toezicht op het huishouden, het vrouwelijk personeel, te weten de dienstbodes Marie (20 jaar) en Geertje (47 jaar) en de vrouwelijke gastelingen. De keren dat ze zich met de mannen bemoeit zijn:

- a. als ze (1 x per 14 dagen op vrijdag) de bedden verschoont;
- b. als de mannen zich niet aan de regels houden.

Het is dan haar taak om hen "die hun vroegere neigingen van drankzucht, ruwheid in uitdrukkingen, brutaal optreden, twistziekte e.d. niet kunnen afleggen of zich daartegen verzetten" op het goede pad te brengen.

Geen gemakkelijke taak. Verder heeft ze nog een scala aan andere werkzaamheden. Jenneken is een vrolijke, opgeruimde vrouw, die er zowel bij de mannen als de vrouwen goed de wind onder heeft en van aanpakken weet.

De mannen vinden haar een verademing, aangezien ze Anna Hartering maar een zuurpruim vonden. Hoewel als ondermoeder niet bevoegd, maakt zij in feite de dienst uit. Haar werkverhouding met Dirk Hartering is goed. Met name de mannen laten zich door haar beter gezeggen dan door hem.

WERKZAAMHEDEN BINNENMOEDER

Dagelijks

- 05.00-07.00** vrouwelijke dienstboden aan het werk zetten
- toezicht en hulp bij voorbereiding ontbijt door het personeel
 - met binnenvader leveranciers afhandelen
 - toezicht op tafeldekken in de eetzaal (kapel)
 - ochtendronde in de ziekenzaal
- 07.30** vrouwen wekken
- toezien op het zich wassen en aankleden
 - toezicht en assistentie bij het afhalen van de bedden
- 08.00** vrouwen begeleiden naar eetzaal, helpen met opdienen,
- (doen) voorgaan in gebed, bewaken van orde en rust tijdens de maaltijd
 - vrouwen terugbrengen naar de zaal, afspraken maken over al of niet aanwezigheid op koffietijd
- 08.30** schoonmaken wasgelegenheid, verversen linnengoed, toezien op het weer opdekken van de ledikanten
- slaapzaal uitvegen/soppen, kasten en tafels stoffen, glazenwassen
- 10.30** vrouwen helpen met koffie zetten, toezicht op koffiedrinken, praatje maken
- vrijwilligers werven voor waken bij zieken op ziekenzaal
 - handwerkgerie/verstelwerk voor de vrouwen klaarleggen
 - toezicht en assistentie bij voorbereiding middagmaal (aardappelen schillen, groente schoonmaken e.d.)
- 12.00** werkzaamheden idem als ontbijt
- na middagmaal toezicht op werk in spelkeuken, linnenkamer e.d.
- 12.30-16.00** met vrouwen die thuisblijven praatje maken, spelletje doen, hulp bij handwerkjes en huishoudelijke bezigheden.
- dienstboden aan het werk houden m.b.t. verstellwerk, wassen, strijken e.d.
 - gesprekken met onwillige vrouwen en mannen over misdragingen
 - overleg met binnenvader over onderhoudswerkzaamheden
 - idem bijhouden leveranciersboekjes, dag of weekrapporten voor regentessen
 - voorbereiding koffie en broodmaaltijd regelen
 - tafeldekken in vrouwenzaal, controle of vrouwen hiervoor tijdig binnen zijn
- 16.00** toezicht op maaltijd
- 17.00-18.00** toezicht op bereiding avondmaal en begeleiden vrouwen naar eetzaal

- 20.00-21.00** hulp bij het voor de nacht gereedmaken van de vrouwen (uitkleden, gordijnen sluiten, nachtspiegels etc.)
- 21.00** laatste ronde op zaal/ziekenzaal rond
- 22.00** laatste contact met binnenvader, nachtwaker ziekenzaal, evt. dienstboden. Zich terugtrekken op eigen vertrekken

Wekelijks

- overleg met binnenvader over opslag in magazijnen, kelders zolders
- op woensdagen tussen 14.00-16.00 uur bezoek toelaten en toezicht
- met dienstbode op daarvoor bestemde dagen naar winkels, vis-, groente- of varkensmarkt
- een keer per 14 dagen beddengoed in mannen- of vrouwenzaal verschonen
- een keer per week toezicht op het zich grondig wassen van de vrouwen begeleiding vrouwen op zondagen naar kerkdienst

Maandelijks

- klaarmaken regentenkamer voor vergaderingen

Incidenteel

- handelingen bij ziekte en overlijden vrouwelijke gastelingen
- overleg met regentessen over consequenties nieuwbouw, in- en uitgaven, personeel
- aanwezig zijn bij toelating nieuwe gastelingen door regentessen

SPEELMOMENTEN – SPECIFIEK ONDERMOEDER

Huishoudschool

Speelmoment:

Ach, het is natuurlijk mooi dat meisjes naar school kunnen: voor koken, huishouden en naaiwerken. Drie jaar moeten ze dan naar school en volgend jaar komen de eerste meisjes van school die voor dienstbode hebben geleerd. Maar ik vraag me wel af hoe kunnen die meisjes nou geleerd hebben hoe je met de mannen en vrouwen moet omgaan. Dat kan toch niet, mevrouw!

Als ze hier worden aangenomen dan zal ik ze nog veel moeten leren. Ze moeten echt niet denken dat ze alles kunnen omdat ze op school hebben gezeten. Misschien hebben ze het huishouden wel anders geleerd dan het hier moet. Ik ben en blijf gewoon de ondermoeder en als ze een grote mond hebben dan sta ik meteen bij meneer Hartering die ze dan wel naar de regentessen zal sturen.

Historische achtergrond:

Op 18 december 1902 werd besloten tot oprichting van de "Vereeniging Amersfoortsche Industrie en Huishoudschool". In een opgestelde verklaring werd benadrukt dat "waar te dezer plaatse door oprichting eener Ambachtschool voor den jongen is gezorgd, het een eisch van billijkheid is dat voor het meisje gelijke zorg worde aangewend".

Deze doelstelling strookte met een algemeen gevoelen in die dagen, dat het niet alleen voor jongens nodig was een vakopleiding op school te organiseren, maar dat er ook voor meisjes grote behoefte was aan een voortgezette opleiding in koken, huishouden en naaien.

Het Nut zegde een grondkapitaal en een jaarlijkse subsidie toe. Terwijl er vele giften volgden. In februari 1903 werd een bouwterrein gekocht aan de Bekensteinselaan. De directeur van de Ambachtschool belastte zich met het ontwerpen van een bouwplan. Omdat alle toegezegde bedragen niet voldoende waren de kosten te dekken werd besloten de plannen aan te passen en enkele bestaande panden aan de Hendrik van Viandenstraat te huren, t.w. de nummers 73, 75, 77 en 79. Voor het geven van kookonderwijs zou gebruik worden gemaakt van een gebouw aan de Koestraat.

De gemeente had voor het verlenen van subsidie als voorwaarde gesteld dat door de vereniging kosteloos kookonderwijs zou worden gegeven aan de leerlingen van de gemeentelijke herhalingschool. Tevens stemde de vereniging in met het verzoek van het departement van het Nut om als tegenprestatie voor de ontvangen bijdragen de fröbelschool van het Nut in de industrie- en huishoudschool op te nemen. De bestaande Nutsfröbelschool aan de Langegracht werd daarmee opgeheven. Op 1 mei 1905 ving de eerste lessen aan.

De school trok een groot aantal leerlingen, dat eind december 1905 al was opgelopen tot 143. Het dagelijks onderwijs werd gevolgd door 58 leerlingen, terwijl 85 de school bezochten voor het volgen van losse cursussen. Het onderwijs omvatte de volgende vakken en opleidingen: koken en voedingsleer, huishoudkunde, behandeling van de was, lager onderwijs, nuttige en fraaie handwerken, Frans, Duits, hand- en vaktekenen en boekhouden.

Het onderwijsprogramma was gesplitst in industrie- en huishoudonderwijs. Het industrieonderwijs stelde de leerlingen in staat een schooldiploma als "binnen naaister" (naaien of verstellen in de huishouding) of "costuum naaister" of lerares "in nuttige en fraaie handwerken" te worden. Aan de school was een driejarige opleiding voor dienstbode verbonden.

GASTELING HENDRIK JEKEL

- 1830-1840** Geboren in 1832 in Amersfoort als zoon van een letterzetter. Bezoekt als kind een paar jaar (onregelmatig) de stadsarmenschool, maar moet al jong meewerken in het bedrijf waar ook zijn vader werkt.
- 1840-1850** 's Avonds of op zondagen bezoekt hij de herhalingschool.
- 1850-1860** Na allerlei losse baantjes vindt hij in 1857 vast werk als apothekersbediende bij apotheker Kok op de Hof.
- 1860-1870** In 1861 trouwt hij met Geertrui (Trui) Schaanenberg. Trui werkt bij de burgemeester als schoonmaakster (Hendrik weet via haar ook allerlei verhalen over de Amersfoortse elite). Zij gaan wonen Achter de Potkamp. Ze krijgen twee zoons (Marinus in 1864 en Pieter in 1868) en een dochter (Cornelia = Neel in 1875). Hendrik verdient net voldoende om zijn kinderen naar de Anna Paulownabewaarschool te doen en later naar de armenschool aan de Koestraat. Hij hoeft hier geen schoolgeld te betalen.
- 1870-1880** Zijn vrouw Trui wordt in 1875 na de geboorte van Neeltje ernstig ziek en moet worden verpleegd in het St. Elizabeth gasthuis aan de Muurhuizen, waar zij in 1878 overlijdt. Hendrik wordt op z'n 46e weduwnaar. Hendriks schoonmoeder komt inwonen. Zoon Marinus sterft in 1876 als gevolg van een val onder de karrewielen van een door paarden getrokken wagen (achteraan wagens hangen blijkt een gevaarlijk kinderspelletje). In 1893 trouwt Neel. Hendrik (61) gaat bij haar inwonen aan de Kampstraat. Zoon Pieter werkt vanaf 1889 aan de bouw van de Juliana van Stolbergkazerne. Hendrik komt als apothekersbediende regelmatig in het gasthuis om medicijnen af te leveren.
- 1890-1900** In 1896 wordt zijn vierjarige kleinzoon door de gemeenteomroeper Huisman bij de Elleboogkerk (Lange Gracht) uit het water gered.
- 1900-1907** Op voorspraak van regent mr. John. Knoppers kan Hendrik in 1903 in het gasthuis worden opgenomen. Hendrik is dan 71 jaar. Hendrik is een beetje zuinige, precieze man. Hij is één van de weinige gastelingen die redelijk kan lezen en schrijven. Hij leest zijn medegastelingen vaak nieuws voor uit de kranten, spelt het advertentieblad en stelt voor deze of gene weleens een brief op. De binnenvader vergezelt hij in voorkomende gevallen als getuige naar het raadhuis bij aangifte van overleden gastelingen. Hij is van veel op de hoogte en laat zich daar ook op voorstaan. Door andere gastelingen wordt hij als iemand uit de betere arbeidersklasse beschouwd omdat hij heeft "doorgeleerd". Bij problemen of twist speelt hij vaak een bemiddelende rol. De gastelingen hebben blijkbaar wel vertrouwen in hem, ondanks zijn "betweterigheid".

TOELICHTING SCHOLEN IN AMERSFOORT

Kinderwet De Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen, beter bekend als het Kinderwetje van Van Houten uit 1874 is de eerste wet die in Nederland een einde moest maken aan kinderarbeid. De wet kwam tot stand op initiatief van de liberale politicus Samuel van Houten en verbood kinderen tot 12 jaar in fabrieken te werken. Het verbod was “niet toepasselijk op huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid”.

Tot aan de invoering van deze wet was kinderarbeid in Nederland heel gebruikelijk. De armoede maakte dat er veel voorstanders van kinderarbeid waren. Het was onder anderen de schrijver Jacob Jan Cremer, die in 1863 een textielfabriek in Leiden had bezocht, die fel ageerde tegen kinderarbeid. Doordat uitvoering van de wet nauwelijks gecontroleerd werd, ging in de praktijk het inzetten van jonge kinderen in de fabrieken overigens gewoon door.

Wet van 1901 De kindervetten van 1901 maakten wel een eind aan kinderarbeid door de invoering van de leerplicht. Deze verplichte kinderen van 6 tot 12 jaar onderwijs te volgen.

De scholen vanaf 1901 in Amersfoort

Leerplicht vanaf 1901 In Amersfoort waren toen 15 lagere scholen. Tot die tijd was er slechts de stadsarmenschool (in de Koestraat). De term “armenschool” wordt in 1906 niet meer gebezigd, zij het dat oudere mannen natuurlijk nog wel deze benaming kennen en bezigen.

Klasse van Na 1901 wordt gesproken over een school van de “*derde soort*” of “kosteloze **scholen school**”. Deze school was bestemd voor kinderen wiens ouders het schoolgeld van 2 gulden 40 cents per jaar niet konden betalen.

Er was ook een “*tweede school*” of “*tussenschool*”. Deze was bestemd voor kinderen van middenstanders en geschoolde arbeiders. Hier bedroeg het schoolgeld 7 gulden 50 cents per jaar.

Er was ook een “*eerste*” school: de burgerschool. Schoolgeld 25 gulden per jaar.

In 1905 wordt er in de Hendrik van Viandenstraat een school gesticht voor beroepsonderwijs voor meisjes: Industrie en huishoudschool.

BEROEPSACHTERGRONDEN HENDRIK JEKEL

Apothekersbediende

Enkele gegevens uit "Groningen op recept, 2 eeuwen farmacie, 1782-1982".

Het boek bevindt zich in de bibliotheek van Museum Flehite

- van medicijnen aan apothekers voorbehouden. Alleen in noodgevallen mogen heelmeesters uitwendige medicijnen leveren. Op het platteland is deze scheiding niet zo strikt.
- De positie en status van de stedelijke apotheker blijft: een gediplomeerde winkelier die zijn opleiding krijgt in het bedrijf. Hij verkoopt ook geneesmiddelen zonder recept, de zgn. handverkoop. In 1865 wordt de toelating tot het vak van apotheker verzwaaard: een leerling-apotheker moet zijn geschiktheid kunnen aantonen. Hij moet kennis hebben van de beginselen der Nederlandse taal, het latijn, de rekenkunde en de receptuur. Ook kan de academische weg bewandeld worden. Men wordt apotheker na 2 jaar hulpapotheker te zijn geweest en een theoretisch en praktisch schei- en artseneerbereidkunde examen te hebben afgelegd. Waaronder ook kennis van het onderscheiden en opsporen van vergiften. In 1876 wordt de weg via de praktijk afgesneden.
- Een apothekersbediende is in 1818 nog leergezelschap of halfwasapotheker, na 1865 een gediplomeerde werkracht in de apotheek.
- Een apotheker levert ook zaken als: inkt (al dan niet onzichtbaar), Bengaals vuur, jenever (als geneesmiddel) en bestrijdingsmiddelen.
- De bereiding van medicijnen neemt een groot deel van de dag in beslag. Een apotheker heeft ook nachtdiensten. Rond 1900 komen merkartikelen op de markt zoals 'Aspirine' van Bayer.
- Rijken "betalen" de medicijnen voor de armen. De apotheker verhaalt de kosten van de medicijnen voor de armen op de rijke afnemers, maar deze krijgen hun medicijnen dan ook in luxe flessen of fraaie doosjes geleverd.

Citaat: "In de kelder spoelde hij de flessen en hielp als loopjongen (Onze oude loopknecht moesten we ontslaan na een delirium, vermoedelijk door het drinken van spiritus)".

Meer informatie bij:

- Museum Flehite - tentoonstelling 19de eeuw
- Het Palthe Huis - Oldenzaal
- Museum Willem van Haren - Heerenveen
- Catharina Gasthuis - Gouda

SPEELMOMENTEN – SPECIFIEK HENDRIK JEKEL

Ambachtschool

Speelmoment:

Och er is de laatste tijd zoveel veranderd. Vroeger was het gewoon dat je een vak leerde bij je baas. Je was bij hem in de leer. Maar nu kun je ook een vak leren op een school, op een ambachtsschool, hier in Amersfoort.

Een achterneefje van me, Klaas heet hij, die gaat er naar toe en hij leert daar voor meubelmaker. Als ik hem een keer zie zal ik tegen hem zeggen dat hij z'n best moet doen een goede meubelmaker te worden. Dan kan hij hier de kapotte stoelen komen repareren. Dat zou mooi zijn.

Nu gebeurt er niks meer. De binnenvader zegt dat we met deze oude spullen verder moeten tot we naar het nieuwe huis gaan.

Dan krijgen we nieuwe spullen.

is een mooi vak en er is altijd werk. Er moeten nu eenmaal altijd stoelen en tafels zijn niet waar? Dat bent u toch met me eens?

Historische achtergrond:

In het begin van de 19e eeuw was een van de meest gebruikelijke wegen om een vak te leren in dienst te gaan bij een "patroon".

In de loop der jaren, vooral met het toenemen van de industrialisatie, ontstond een steeds grotere behoefte aan door vakscholen goed opgeleide ambachtlieden.

Rond 1870 werd geconstateerd dat er behoefte was aan meer scholen die rechtstreeks opleidden voor handel en nijverheid.

In 1853 werd de school opgeheven, omdat het Amersfoortse departement van het Nut eenzelfde soort school voor aankomende ambachtlieden onderhield namelijk de handwerk- en herhalingschool, waar les werd gegeven in lijntekenen, bouwkunde en perspectiefleer.

Rond 1850 was er ook een initiatief voor een opleiding voor handel en nijverheid. Dat werd het Instituut Kollwijn opgericht in 1854. Een soort uitgebreide handelsschool, een typische voorloper van de latere HBS. Officieel was dit instituut ingedeeld bij het lager onderwijs, want het begrip "middelbaar onderwijs" ontbrak.

Dat onderwijs voor de kinderen nog lang geen gemeen goed was blijkt wel uit het feit dat na veel aandrang door het Gemeentebestuur van Amersfoort in 1877 werd besloten voorzieningen te treffen om alsnog tot een vorm van aanvullende avondonderwijs te komen. Deze school was bestemd voor jongens die de dagschool niet meer bezochten.

De school trok weinig leerlingen wat werd toegeschreven "aan de weinige gezindheid van de werkbazen om den jongelingen verlof te geven 's avonds de lessen bij te wonen".

Veel werkgevers verlangden dat de jongens die bij hen in dienst waren ook 's avonds werkten.

De herhalingschool voor jongens bleef tot het begin van de 20e eeuw gehandhaafd.

Aan het eind van de 19e eeuw werd in de Inrichting voor Handenarbeid, beter bekend als de Huisvlijtschool (in 1874 opgericht door het Nut), in de Kampstraat, hoek Kreupelstraat, de mogelijkheid geboden kinderen verschillende vormen van houtbewerking te laten beoefenen. In de Amersfoortsche Courant van 9 oktober 1899 stond:

"De kinderen (...) komen in de gelegenheid aan een schaafbank te leeren werken en maken al zoo kennis met: zaag, kruishout, boor, priem, mes, winkelhaak, hamer, nijptang, schaaf enz. Zes keurige schaafbanken, voor een vakman om te benijden, staan in een der lokalen gereed."

In 1902 is de Huisvlijtschool opgeheven. In 1899 werd door een aantal vooraanstaande personen in Amersfoort besloten te komen tot het stichten van een ambachtsschool. Op 10 november 1899 werd de vereniging officieel opgericht. Voor de nieuwe school was een terrein uitgezocht bij het Observantenklooster tussen de Hellestraat en Achter Davidshof.

Op 1 juni 1900 werd de "Ambachtsschool voor Amersfoort en Omstreken" plechtig geopend. Voor het eerste jaar hadden zich 44 leerlingen aangemeld voor de beroepsopleidingen timmerlieden, smeden en schilders. In 1902 kwam daar de vakopleiding meubelmakers bij. Het leerlingenaantal groeide gestaag. Deze kwamen niet alleen uit Amersfoort maar ook uit de verre omstreken. De Spakenburger jongens bijv. deden in het begin elke dag de reis per voet, d.w.z. 's morgens 3 uur lopen en 's avonds 3 uur terug. Later slaagden zij er in een fiets te krijgen, zodat de dagelijkse reis wat werd vergemakkelijkt, afgezien van de weersgesteldheid in de winter.

Ziekenhuis/Verpleging

Speelmoment:

Weet u al dat er een nieuw gasthuis in Amersfoort is gekomen, mevrouw. In de Sint Andriesstraat.

Het oude is nu gesloten. Dat stond aan de Muurhuizen. Er is ook het Aldegonde Gasthuis aan de Arnhemseweg, maar de burgemeester van Leusden die het betaalde is er een paar jaar geleden mee gestopt. Daar was ook een barak voor aanstekelijke ziekten.

Dokter Morren zegt dat het nieuwe ziekenhuis heel mooi is geworden. Er zijn wel 50 bedden. Veel meer dan in het oude.

Het is katholiek, Sint Elisabeth. Er werken daar wel veel nonnetjes. Ja die doen goed werk mevrouw. Niet alleen bidden, maar ook echt helpen. Het huis ziet er een beetje deftig uit, met beelden en zo. Ook eentje van de heilige Elisabeth.

Maar al ziet het er deftig uit, ik hoop niet dat ik er nog eens inkom. Ik heb al genoeg narigheid en ziektes meegemaakt. Voor mij hoeft het niet meer.

Historische achtergrond:

Tot ver in de tweede helft van de 19e eeuw was er in Amersfoort maar één ziekenhuis. Dat was het in 1559 gestichte St. Elisabeth's Gasthuis, gevestigd aan de Muurhuizen 33A, B en C.

Het was er slechts voor opname en verpleging van arme en bedlegerige zieken, die "met geene aanstekelijke ziektes of ongeneeslijke kwalen bezocht zijn".

In 1874 werd op het terrein van het Hofje De Armen de Poth op de hoek van de Coninckstraat en Pothstraat het gemeentelijk ziekenhuis voor besmettelijke ziekten gesticht. Het ziekenhuis bestond uit een beheerderswoning met aan beide zijden 2 ziekenkamers. Per kamer konden maximaal 4 zieken worden opgenomen.

In de jaren 1874 tot en met 1887 is er op geen enkele wijze van het ziekenhuis gebruikgemaakt. In de jaren daarna werd een enkele keer een "gewone" zieke opgenomen, die echter kennelijk zo spoedig mogelijk naar elders ter behandeling werd vervoerd.

De lijdens aan besmettelijke ziekten uit die jaren werden dus op andere wijze verpleegd, waarschijnlijk thuis.

Op 30 mei 1890 werd het Gasthuis Aldegonde in gebruik genomen. Het ging hierbij om een - in zijn tijd - uiterst modern ziekenhuis, opgericht door en voor rekening van Mr. H.J.H. baron van Boetzelaar van Oosterhout, burgemeester van de gemeente Leusden, maar die met zijn gezin woonde op het landgoed Nimmerdor te Amersfoort. Het stond op Amersfoorts grondgebied aan de Arnhemseweg. Het was bestemd tot verpleging van behoeftige zieken, kinderen en volwassenen, die woonden in de gemeenten Amersfoort en Leusden. De verpleging was gratis of werd verricht voor een geringe vergoeding van f 1,00 tot f 3,00 per week. Door de ruime doelstelling was het huis vanaf de opening in capaciteit groter dan het St. Elisabeth's Gasthuis.

Toen Baron van Boetzelaar het ziekenhuis in 1905 wilde sluiten en dat na enige tijd ook werkelijk deed, was de teleurstelling in Amersfoort groot. Er ontstond een politieke strijd tussen de gemeente Amersfoort en het

St. Elisabeth's Gasthuis over de vraag wie de leemte zou opvullen. Uiteindelijk werd de strijd gewonnen door het St. Elisabeth's Gasthuis, dat toezegde een geheel nieuw ziekenhuis te zullen bouwen in de Sint Andriesstraat.

Omstreeks 1904, vlak vóór de sluiting was bij het Aldegonde Gasthuis een paviljoen voor besmettelijke ziekten gebouwd, dat betere voorzieningen bood dan het gemeentelijk ziekenhuis aan de Coninckstraat.

De gemeente wilde haar ziekenhuis dan ook opheffen en voor het gebouw een nieuwe bestemming zoeken. Het College van Regenten van Armen de Poth heeft het complex gekocht en er 5 bejaardenwoningen in ondergebracht.

GASTELING JACOB MEYS

- 1830-1840** Geboren in 1836 in Hoogland in armelijke omstandigheden als vijfde in een katholiek landarbeidersgezin van acht kinderen. Omdat hij kan gaan werken op een tabaksplantage, trekt hij al jong naar Amersfoort. Woont daar in bij een oom en tante, die Achter de Kamp wonen, (dicht bij de plantage aan de Hogeweg).
Een door stankoverlast van mestvaalten vergeven, zeer arme buurt.
Het gezin is te arm om hem naar school te laten gaan.
- 1840-1850** Aanvankelijk werkt Jacob op de tabaksplantages (Hogeweg), later vindt hij als kerver en sigarenmaker werk in één van de sigarenfabrieken, Houbaer & Co's Cigarillo's en Sigarenfabriek.
- 1850-1860** -
- 1860-1870** Als zijn oom en tante in 1866 beiden aan cholera sterven (Jacob is 30 jaar) neemt hij een tijd de zorg voor het gezin op zich (3 kinderen). Als dit niet meer lukt wordt het neefje ondergebracht bij familie, de twee nichtjes gaan naar het RK-weeshuis Mariënweerd. Jacob blijft ongetrouwd en trekt in 1868 in bij zijn nicht Maria Gieliks, aan de Grote Haag.
Zij werkt als spoorwegwachteres en verdient zo'n 30 cent per dag bij het Station aan het Smallepad, met het waarschuwen van passanten (rode vlag voor naderende treinen). Ze maakt zeer lange werkdagen.
- 1870-1880** Jacob verdient bij Houbaer & Co f 6,00 per week. In 1878 stapt hij over naar sigarenfabriek van Dorsen. Het gaat dan al slecht in de tabaksverbouw (d.w.z. de plantages; in 1910 zijn er bijv. nog 4 kerverijen en 9 tabaksfabrieken).
- 1880-1890** -
- 1890-1900** In 1897 (Jacob is 61 jaar) raakt hij op het werk met een hand in een machine beklemd. Voor het sigarenmakers vak is hij arbeidsongeschikt en hij moet naar ander werk omzien.
In allerhande beroepen (o.a. brood rondbrengen) verdient hij korter of langer de kost.
- 1900-1907** Als nicht Maria in 1901 sterft, probeert Jacob bij het RK-liefde huis St. Joseph (Muurhuizen) te worden opgenomen. Hij wordt als te jong afgewezen. Voor een bejaardenwoning in Armen de Poth wordt hij te arm bevonden. In 1902 lukt het uiteindelijk in het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis te worden opgenomen (66 jaar), op voorspraak van regent Tromp van Holst.
In 1907 is Jacob 71 jaar.

Jacob is een bedaarde, vriendelijke, bijna naïeve man. Een grage prater, die goed op kan schieten met kinderen. Veel verwanten heeft hij niet meer.

Een enkele maal ontvangt hij bezoek van een nicht, een dochter van de tante, waar hij in z'n jeugd bij inwoonde of diens kinderen.

Jacob klust nog wel eens wat bij in de stad voor een zakcentje. Ook verkoopt hij scheurkalenders en ontvangt daar fooien voor. Dat heeft nog tot een rel geleid. De regenten vonden dat dit niet door de beugel kon. Maar hij had zijn fooien al omgezet in de Turfton.

Een paar maanden terug is hij ernstig ziek geweest en moest op de ziekenzaal worden verpleegd. Dr. van Driel, de gemeente arts of diens vervanger, Dr. Morren, bezochten hem toen regelmatig.

Toen vorig jaar de Commissaris van de Koningin het gasthuis bezocht, is Jacob door de regenten uitverkoren om een praatje met de Commissaris te maken. Jacob werkt graag in de moestuin.

Ook snoeit hij van tijd tot tijd de appelbomen op de binnenplaats, voor zover zijn hand dit toestaat.

BEROEPSACHTERGRONDEN JACOB MEYS

Tabaksarbeider

Enkele gegevens uit het boek "De geschiedenis van de Amersfoortse tabak". Een kopie van het boek bevindt zich in de bibliotheek van Museum Flehite.

In de bloeitijd van de Amersfoortse tabaksteelt, in de tweede helft van de zeventiende eeuw waren circa 2000 morgen (landmaat: zoveel land als in een morgen kon worden geploegd: 1 morgen = ± 0,85 ha) met tabak beplant. Dit areaal bedraagt in 1822 nog maar 80 morgen.

Deze achteruitgang heeft tot gevolg dat in de hierop volgende jaren het aantal werklozen aanzienlijk toeneemt.

Van 1822 tot 1828 is de omvang van het met tabak beplante land tot 40 morgen verminderd.

Het tabaksland in Amersfoort is in 1823 met inbegrip van de tabak welke in de naaste omgeving wordt geteeld ongeveer $\frac{1}{12}$ gedeelte van het totale landbouwareaal.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw wordt in Amersfoort voornamelijk rogge, haver, aardappelen, klaver en tabak verbouwd. Ondanks de geschetste moeilijkheden en de relatief geringe omvang blijft de tabaksteelt voor Amersfoort van betekenis. Dat er nog steeds tabak in de Eemstad wordt verbouwd is mede toe te schrijven aan het feit dat de Amersfoortse tabakstellers de nodige vakkennis bezitten. Bijgevolg vindt nog een aantal inwoners werk in de tabaksteelt. In deze tijd wordt de tabak naar Duitsland en Italië verkocht, maar de grootste hoeveelheid en de beste kwaliteit wordt naar Frankrijk uitgevoerd.

In vergelijking met de opbrengst van de andere bovengenoemde gewassen is de teelt van tabak voordelig.

De Amersfoortse tabak in de negentiende eeuw wordt hoofdzakelijk voor pruim- en snuiftabak gebruikt. Het met tabak beplante areaal in Amersfoort en naaste omgeving zou ongetwijfeld groter geweest zijn, als het Amersfoortse product voor rooktabak geschikt zou zijn.

De tabak heeft echter een onaangename reuk en is bitter en krachtig; zij wordt daarom ook wel "Amèrfort" genoemd.

Niettegenstaande alle pogingen welke daartoe zijn ondernomen is men er niet in geslaagd de kwaliteit blijvend te verbeteren. Wanneer men Virginia- of Braziliaans tabakszaad gebruikt wordt de eerste jaren de kwaliteit van het Amersfoortse product wel beter, maar spoedig komt de onaangename geur terug.

De voornaamste oorzaak dat deze soorten niet met meer succes in Nederland verbouwd kunnen worden, is omdat de temperatuur te laag is. Vooral de oogstresultaten zijn niet zeker. Ondanks de scherpe geur en bittere smaak gaat men in het buitenland het Amersfoortse product meer en meer als rooktabak gebruiken.

De Franse tabaksregie zendt in 1828 "openlijke" uitnodigingen tot levering van Amersfoortse tabak. In de volgende jaren wordt regelmatig tabak aan Frankrijk geleverd, maar ook aan Keulen.

Voor de spelers met de rol van Jacob Meys is een overdruk van het boekje "De teelt van tabak in Amerongen en omgeving" beschikbaar met uitleg over de teeltmethode, het drogen van tabak en toepassingsmogelijkheden.

Meer informatie bij:

- Museum Flehite - tentoonstelling 19de eeuw
- Amerongens Historisch Museum - Amerongen
- Niemeyer Tabaksmuseum - Groningen
- De Moriaan - Gouda

SPEELMOMENTEN – SPECIFIEK JACOB MEYS

Hygiëne

Speelmoment:

Vanmorgen ben ik naar mijn achternicht geweest. Zij is de dochter van de nicht die spoorwegwachteres is geweest en waar ik ook een tijdje in huis heb gewoond. Kom ik daar binnen en wat zie ik, is daar de teringjuffrouw op bezoek. Dat mens kwam mijn oomzegger uitleggen hoe je moet omgaan met mensen die de tering hebben.

Ik wilde eerst maar weer weggaan, maar toen zei ze: "oom Jacob U mag wel blijven luisteren, hoor". Nou toen ben ik maar gebleven.

En weet u wat de teringjuffrouw zei, ze zei dat ezinnenmelk helemaal niet helpt tegen de tering.

Nou ik denk dat de boerin uit Hoogland, u weet wel met die ezels, daar niet blij van is. Die komt een paar keer in de week met haar ezelin naar hier om het beest bij de mensen thuis te melken.

Weet u wat wel helpt, zegt ze, je handen wassen en niet op de grond spugen en een zakdoek gebruiken. Dat zegt dokter Morren nou ook altijd. Oh ja en frisse lucht is belangrijk. En de vloer dweilen en de was koken.

Wat denkt u, zullen al die dingen echt helpen? Vrouw Hartering, was toch ook een propere vrouw en ik heb haar nooit op de grond zien spugen en toch is ze dood gegaan aan de tering. Ik weet het niet, maar misschien hebben ze toch wel gelijk, die teringjuffrouw en dokter Morren.

Historische achtergrond:

Naast de cholera waardoor Amersfoort in de 19e eeuw enige malen door een epidemie werd getroffen was er ook sprake van tuberculose, ook wel tering genoemd. Dat was een volksziekte die overal voorkwam en al sinds de oudheid bekend was.

Men was er aan gewend en wie er niet aan stierf, leerde er mee leven.

De gevolgen waren desastreus en direct zichtbaar voor de mensen die goed van de verschijnselen op de hoogte waren.

Voor genezing die tijd was men voornamelijk op kuren aangewezen, wanneer het om een longaandoening ging. Voor de botziekte of beentuberculose werd menig been geamputeerd of raakte menig gewricht verstijfd.

Veel kinderen maar ook volwassenen hadden regelmatig last van hoofdluis of huiduitslag of andere infectie ziekten.

De verwekkers van al deze ziekten werden in de loop van de 19e eeuw geleidelijk bekend. Naast de vondsten op medisch gebied hebben de veranderde inzichten op het terrein van de hygiëne een grote rol gespeeld in het voorkomen van ziekten.

Vuil drinkwater was vroeger een drager van ziektekiemen. De mensen verzamelden regenwater dat toen nog wel te drinken was, maar in droge tijden moest het drinkwater uit de grond worden opgepompt. In 1873 had de stad Amersfoort de beschikking over veertien stadspompen. Wethouder Croockewit vond dat onvoldoende en liet op eigen kosten drie extra pompen slaan, die hij kort daarop aan de gemeente overdroeg. Tegen het einde van de 19e eeuw kwam er leidingwater, geleverd door de Utrechtsche Waterleiding Maatschappij.

Drankgebruik

Speelmoment:

Ja meneer, hier mogen we geen sterke drank drinken en als we het toch stiekem af en toe doen en de binnenvader komt erachter dan zijn de rapen gaar.

Vroeger heb ik veel gedronken meneer. Je kon ook overal wel een borrel kopen, bij de schoenmaker, de wasvrouw, de kruidenier.

Er waren zelfs schoolmeesters die een proeflokaal hadden en die tot diep in de nacht aan de tapkast stonden.

En dat is nog niet eens zo lang geleden, meneer.

De schipper van de turfboot moest bij de brugwachter eerst een paar borrels kopen, voordat de brug openging.

En als er brand was, kregen de spuitgasten een borrel om zich moed in te drinken. Dat liep vaak uit de hand, ze waren dan te dronken om nog te blussen.

Ja, drank doet je voor even de ellende vergeten. Van de hoge dames en heren mogen we niet drinken. Ze zeggen dat van drinken alleen maar narigheid komt. Ik denk dat ze wel een beetje gelijk hebben.

Historische achtergrond:

Het drankgebruik is rond 1880 een diep ingevreten probleem in Nederland, ook in Amersfoort.

Alcohol is voor veel arbeiders een manier, vaak de enige, om hen van de sores te bevrijden, ook al is het maar voor kort. Dit geldt voor mannen, vrouwen en zelfs voor kinderen. Voor het geld dat ze "verdrinken" kunnen ze geen eten meer kopen of huur betalen.

Dan moet er of armoede geleden worden of een beroep gedaan worden op de bedeling. Om dat te veranderen worden overal in het land "drankweerdercomités" opgericht. In Amersfoort zijn verschillende comités actief.

GASTELING BAREND VAN GELDER

- 1820-1830** Geboren in 1829 in een één-kamerwoning aan de Vingerhoedsteeg, bij de Slijkstraat als zoon van een bezembinder.
Zijn ouders zijn te arm om hem naar school te laten gaan. Ze leven van de bedeling, vanaf Barend zijn 13e jaar via het blikjessysteem. Zijn ouders bezochten vaak de diensten in de z.g. armenkerk (gasthuiskapel), waarna ze bij de diaconie aan het Sluisje hun ondersteuning ophaalden.
- 1830-1840** Tijdens strenge winters ontvangt het gezin van de Commissie tot Spijsuitdeling porties soep en gort. Barend gaat vanaf z'n zesde jaar met zijn moeder mee naar de textielfabriek van de fa. Visser (de "fabriek"). Barends moeder werkte hier de hele week (behalve tijdens haar zwangerschappen). Barend helpt mee in de spinnerij, later als wever.
- 1840-1850** -
- 1850- 1860** Eenmaal volwassen verdient Barend als wever zo'n f 5,00 per week = f 300,00 per jaar.
In 1859 ziet Barend bij toeval hoe arbeiders bij het aanleggen van gasbuizen op de Varkensmarkt de Amersfoortse Kei vinden.
In 1854 trouwt hij met Jannetje Kraan. Ze betrekken een huisje in de Rozemarijnstraat. Daar worden al snel hun kinderen geboren: Elizabeth (1855), Bertus (1856), Trui (1863) en Jaap (1866).
- 1860-1870** Bertus sterft al na twee jaar (1858) aan dysenterie, Elizabeth in 1866 (11 jaar) aan de cholera.
- 1870-1880** Rond 1870 gaat het slecht in de textiel. Barend (= 40 jaar) raakt in 1877 zijn werk kwijt. De fa. Visser gaat op stoom over en kan hem niet meer gebruiken. Barend vindt werk bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg Mij, als losarbeider en werkt mee aan de aanleg van de Oosterspoorweg (Amsterdam - Amersfoort - Kesteren - Nijmegen). Dat is geen vetpot. Van het armbestuur krijgt Barend soms 40 cent per week voor 1 pond roggebrood of een paar klompen. Als het aanleggen van spoorlijnen voorbij is kan Barend (vanaf 1874) als zelfstandig kruier aan het werk. Zijn weekloon is ± f 11,00. Zoon Jaap (8) gaat naar de armenschool in de Koestraat (kosteloos).
- 1880-1890** In 1883 verhuist Barend naar de Zuidsingel.
- 1890-1900** In 1895 (Barend is al 66) wordt het werk hem te zwaar. Hij raakt aan lager wal en valt van het ene baantje in het andere.
Door drankproblemen wordt hij regelmatig ontslagen. Zijn vrouw Jannetje is dan al enkele jaren ziekelijk. In 1898 sterft zij, op de dag dat Wilhelmina als koningin wordt ingehuldigd. (5 september)

Barend trekt in bij zijn jongste dochter Trui maar daar kan hij niet lang blijven. (Jong gezin veel kinderen, werkloos). In 1899 lukt het hem in het gasthuis te worden opgenomen (70 jaar) op voordracht van regent Van Asch van Wijck (oud-burgemeester).

1900-1907 In 1900 is Barend als ex-spoorwegman getuige van het feit dat de koningin en haar verloofde Hendrik per spoor Amersfoort passeren. Zoon Jaap die ook bij de Spoorwegen werk vindt, wordt in 1903 als één van de 53 arbeiders op staande voet ontslagen vanwege deelname aan de Spoorwegstaking. In 1907 is Barend 78 jaar oud.

In het gasthuis staat Barend bekend als humeurig, rusteloos en onhandelbaar. Hij kan zich moeilijk aanpassen/overtreedt regelmatig de regels (te laat binnenkomen; zijn brood en koffie van het gasthuis elders verpatsen voor drank; ruwe en schuine taal gebruiken etc.)

Met Pasen vorig jaar kreeg hij vier dagen huisarrest. Vorige week vanwege herhaald drankmisbruik veertien dagen, waarbij met uitzetting uit het gasthuis is gedreigd.

Zijn compaan in het kwaad Evert Henink is vorige maand dementerend naar het krankzinnigengesticht afgevoerd. Ook het komend overlijden van Willem van den Bos, waarmee hij vroeger als wever gewerkt heeft en waarmee hij zeer bevriend was, grijpt Barend erg aan.

BEROEPSACHTERGRONDEN BAREND VAN GELDER

Wever

Enkele gegevens uit de bundel "Ach lieve tijd". De bundel bevindt zich in de bibliotheek van Museum Flehite

- Een belangrijk onderdeel van de Amersfoortse textielnijverheid was de lakenweverij die vooral het karakter van huisnijverheid had.
- Lakenwevers worden ook wel drapeniers genoemd. Ze verkopen zelf hun werk en bezitten niet meer dan één à twee weefgetouwen voor het weven van wollen stof.
- Door een gebrek aan juiste ondernemingszin wordt de productie beperkt. Terwijl er juist heel veel vraag naar Amersfoorts laken is.
- Bombazijn wordt ook in Amersfoort gemaakt (een weefsel van half katoen en half linnen) door bombazijndrapeniers. Ook hier stort de markt (na 1700) weer in door te sterke gildebepalingen, net als bij de lakenindustrie.

Enkele gegevens uit het informatieboekje van het Nederlands Textielmuseum, Tilburg

- Een weefsel ontstaat door de rechthoekige kruising van twee verschillende dradenstelsels, de kettingdraden en de inslagdraden.
- De kettingdraden liggen in het weefgetouw naast elkaar gewikkeld op de kettingboom. Een deel van de kettingdraden kan omhoog gehaald worden, terwijl tegelijkertijd een ander deel omlaag getrokken wordt. Door de ruimte die ontstaat, de sprong, wordt de inslagdraad gebracht.
- In de loop van de 19e eeuw wordt de textielindustrie gemechaniseerd en huisnijverheid wordt vervangen door fabrieksarbeid.

Spoorwegwerker

Enkele gegevens uit "H.I.J.S.M. 1839-1889", gedenkboek. Het boek bevindt zich in de bibliotheek van Museum Flehite

- Plechtige inwijding van de IJzeren Spoorweg Haarlem-Amsterdam, 20 september 1839
- De hoogte van de aarden baan moet 0,50 el boven Amsterdams peil zijn en de breedte ervan 8 ellen.
- De rails worden gelegd op houten onderlagen: een roosterwerk van langs- en dwarsliggers van eikenhout. De onderlinge afstand van de dwarsliggers is 1 meter.
- De rails wegen 20 pond per strekkende meter en hebben vaak een lengte van 5 meter.
- De rail wordt met 15 of 16 schroeven aan de langsligger verbonden. Tussen de schroeven zo'n 9 cm afstand.

- Er wordt "breed spoor" aangelegd, d.w.z. 2 meter breed spoor, in het begin van de spoorlijn.
- Vanaf 1864 wordt het "smal spoor", d.w.z. 1.50 meter.
- In Amersfoort worden bij de aanleg van de spoorwegen, hetzij die naar Amsterdam, naar Utrecht, naar Arnhem steeds een groot aantal bezwaarschriften ingediend.
- Steeds kwam er - tenslotte - een onteigeningsbevel van de Koning.
- Op 20 augustus 1863 opening station Smallepad, langs de lijn Utrecht-Zwolle (NCSM = Nederlandsche Centraal-SpoorwegMaatschappij)
- 10 juni 1874 opening Amsterdam-Amersfoort: Oosterspoorweg (HIJSM = Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij)
- 15 mei 1876 opening Amersfoort-Zutphen (HIJSM)
- 18 februari 1886 opening Amersfoort-Kesteren (HIJSM)
- In 1889: 235 locomotieven
- 2500 rijtuigen en wagens
- snelheid 75 km per uur (soms zelfs 90 km per uur)
- 4400 man personeel in dienst

Meer informatie bij:

- Nederlands Spoorwegmuseum - Utrecht
- Museum Buurtspoorweg – Haaksbergen
- Museum Stoomtram Hoorn - Medemblik

SPEELMOMENTEN BAREND VAN GELDER

Tuin Gasthuislaan

Speelmoment:

Gisterochtend na de koffie, toen alle mannen weg waren, stond er opeens een jonge bodeknecht met paard en wagen voor de deur. Hij kwam struiken brengen voor de tuin. Meneer Hartering moest hem vertellen dat hij niet op de goede plek was, want de tuin hier bij de Mannenzaal staat helemaal op de kop vanwege de komende verbouwing. De struiken moesten naar de tuin aan de Gasthuislaan.

Omdat hij niet wist waar dat was, vroeg meneer Hartering mij de jonge knecht de weg te wijzen. Ik moest daarvoor naast de jonge kerel op de bok plaatsnemen. Aangekomen bij de tuin was Geurt aanwezig om de struiken in ontvangst te nemen. Terwijl ik nog even met Geurt aan het praten was verdween de jonge bode met gezwinde spoed en moest ik maar zien hoe ik weer op tijd bij het Gasthuis aankwam. Er bleef niets anders over dan te gaan lopen en dat viel behoorlijk tegen. Het was een eind en de benen wilden niet vooruit.

Toen ik hier weer aan kwam in de Mannenzaal waren ze al aan de warme hap begonnen.

Het eerste wat meneer Hartering zei was: "Barend je bent te laat. Je kunt niet meer mee eten".

Toen ik vertelde wat er gebeurd was liet hij zijn hart spreken en mocht ik toch nog bij de warme hap aanschuiven. Ik werd zelfs verwend, want er was wat verse worst over zodat ik een extra stuk op mijn bord kreeg.

Historische achtergrond:

Het is meer dan genoegzaam bekend dat het Pieters en Blokland Gasthuis vele landerijen en boerderijen in eigendom heeft. Door de opbrengsten daarvan is men in staat de vele mannen en vrouwen in het Gasthuis een goede verzorging te geven. Een deel van deze bezittingen ligt nabij de Heiligenbergerbeek en de Gasthuislaan. Daar is de hofstede Schoonoord maar ook het tuincomplex van het Gasthuis. Er worden groentes verbouwd, maar er staan ook vruchtbomen.

Voor het grote onderhoud is in 1905 de Nederlandsche Heidemaatschappij ingeschakeld.

Doordat de kosten tegenvallen is deze hulpverlening tot een jaar beperkt. Het gebied nabij de Heiligenbergerbeek is heel geschikt voor tuinbouw omdat de grond in de loop der jaren/eeuwen voortdurend aanslibde door het overvloedige water uit de Gelderse vallei.

Gezondheidszorg

Speelmoment:

Als ik mijn straf er op heb zitten dan ga ik gauw een keer naar mijn achterneef Jannes. Hij woont nu in het Soesterkwartier en werkt bij het spoor. Af en toe ga ik nog wel eens bij hem op bezoek.

Ik heb niet zoveel familie, want ik was enig kind. Mijn moeder wilde zo graag meer kinderen en ze is wel 7x in gezegende omstandigheden geweest, maar 6x ging het helemaal mis. Dat heeft haar veel verdriet bezorgd. Haar oudere zuster Aaltje, die woonde met haar man Albert 2 huizen van ons vandaan. Die troostte haar steeds weer, maar ik hoor mijn moeder nog zeggen: "Je hebt mooi praten want bij jou lukte het wel". Daar waren ze thuis met z'n achten. Zes kinderen. Ze zij nu allemaal dood.

Vorig jaar is mijn laatste nicht overleden. Ze woonde bij haar oudste zoon Jannes. Betje heette ze. Iedereen noemde haar Betje Buur. Toen we zelf nog klein waren heeft ze vaak voor me gezorgd, als mijn vader en moeder gingen werken.

Later, toen ze wat ouder was, ging dat niet meer, ze moest mee helpen de kost te verdienen. En nog later is ze dienstbode geworden bij een rijke familie hier in Amersfoort. Die mevrouw wilde dat ze daar ook kwam wonen. Samen met een andere meid had ze daar een meidenkamer. In het begin ging alles goed. Maar toen op een avond stond ze ineens bij haar ouders in de kamer. Haar moeder zei nog, wat kom jij hier doen, mag je zo maar weg? Betje zei niets. Ze begon vreselijk te huilen. Haar vader werd verschrikkelijk kwaad en schreeuwde tegen haar. Het was heel erg.

Wij konden dat allemaal horen want de huizen hadden maar dunne wanden. Betje was weer thuis en ze is ook thuis gebleven. Een paar maanden later is Jannes geboren. Mijn moeder en een buurvrouw hebben gezorgd dat Jannes goed ter wereld is gekomen en dat Betje het ook heeft overleefd. Van haar vader mocht Betje niet naar het Armbestuur om een armenbriefje te halen voor kosteloze hulp door de vroedvrouw. Ze heeft nooit verteld, ook later niet, wie de vader was. Maar ik denk wel, dat ik het weet. Later is ze getrouwd met een weduwnaar. Met Jannes is het wel goed gekomen.

Historische achtergrond:

Veel vrouwen stierven in het kraambed, een derde van de kinderen stierf voor het vijfde levensjaar.

Ook de overheid maakte zich zorgen omtrent de "toestanden welke invloed kunnen uitoefenen op de volksgezondheid".

Uit de verslagen van de gemeente Amersfoort rond 1880 blijkt dat men in het kader van de volksgezondheid aandacht schenkt aan:

- de reinheid van de straat;
- doorstroming van de riolering;
- het zindelijk houden van de gemeentelijke urinoirs;
- het ophalen en verzamelen van haardasch en vuilnis;
- het bedienen van de sluizen wanneer dat nodig was om den afvoer van het overvloedige water in den beken te bevorderen. Hoewel er van grote epidemieën steeds minder sprake was waren er nog wel sporadisch gevallen van mazelen, roodvonk, tyfus, difterie, waarvan er enkelen met dodelijk afloop. Het St. Elisabeth gast- of ziekenhuis verzorgde zowel mannen als vrouwen. Van de opgenomen personen stierf soms wel 25%.

Belangrijk was de "Geneeskundige dienst bij armen verpleegd in hunne woning".

De gemeente zorgde voor de bezoldiging van de met de armenpraktijk belaste geneeskundigen, namelijk voor "2 geneesheeren, 2 heelmesters en 2 vroedvrouwen".

Door het Burgerlijk Armbestuur te Amersfoort worden de briefjes verstrekt waarop de armen gratis genees-, heel-, of verloskundige hulp en geneesmiddelen konden krijgen, welke uiteindelijk door de gemeente werd betaald.

Verder vindt er plaats:

- toezicht op de prostitutie: "Door den daarmede belasten geneeskundige werden 6 prostituees geregeld tweemaal per week onderzocht"
- toezicht op de levensmiddelen: "Door den keurmeester van het vee werden grote aantallen koeien, kalveren, varkens en schapen gekeurd, waarvan slechts één koe is afgekeurd en onschadelijk gemaakt".
- "Door den keurmeester van den visch werden enkele partijen afgekeurd en begraven.

KORTE TYPERING MEDEGASTELINGEN

Deze gastelingen worden niet gespeeld.

Delen van de verhalen kunnen goed door je gebruikt worden.

Cornelis van Hoogevest

Onderwerpen:

- Kermis
- Vismens
- Dolle vrijdag
- Kegelen
- Vijfde Regiment
- Inhuldiging Wilhelmina
- Optocht
- Feesten
- Keifeest

Kermis Jullie hebben nu allemaal iets over vroeger verteld, maar ik heb nog niemand over de kermis of een ander feest in de stad gehoord. Daar zullen jullie toch ook wel heen geweest zijn?

Ik in ieder geval wel. De jaarlijkse kermis is in de laatste week van oktober.

Vroeger duurde de kermis twee weken maar sinds de jaren zeventig nog maar zes dagen. Maar hoe dan ook iedereen die even niets te doen heeft, begint de voorpret al dagen van te voren.

Sinds de trein er is worden allerlei zaken per paard en wagen van het station naar de pleinen van Amersfoort gebracht.

Een drukte dat dat meebrengt. Van alles komt er de stad in, ik heb het meermalen helemaal opgebouwd zien worden.

De stoomcarrousel van klatergoud, het dansorgel en de tenten voor de waarzegsters en andere attracties.

Vismens Ik kan me nog een vismens herinneren een zeemeermin uit de Golf van Mexico. De bioscoop en een vrouw met drie hoofden. De kleinste man van de wereld en waarzegsters. Het was altijd heerlijk om eens een paar dagen plezier te maken.

Nu weet ik wel dat er nogal veel drank omgaat tijdens de kermistijd en dat de dominees en pastoors daar niet zo gelukkig mee zijn.

Dolle vrijdag Maar denk je eens in, na een jaar hard werken, van vroeg tot laat, dan mag je het harde bestaan toch wel een paar dagen vergeten?

Heel lang was het zo dat op de laatste vrijdag van de kermis, Dolle Vrijdag, de boerenmeiden en -knechten werden uitbetaald.

Dat gebeurde in de Keizerskroon op de Hof. Ook konden ze zich daar dan weer voor het volgende jaar verhuren bij een boer. En die lui waren ook uit op wat plezier. Het geld rinkelde in hun zakken en er werd gedronken, gedanst, gezoend en wat een kermis verder nog meer bood.

Vooral de drank vloeide rijkelijk, dus er waren nogal wat boerenknechten die in de loop van de dag wegens onbetamelijk gedrag in het gevang onder de Botermarkt terecht kwamen. Op een keer hadden ze 's avonds de klepperman z'n klepper afgepakt en de goeie man in de gracht gegooid.

Kegelen

Wat ook ieder jaar weer veel vertier in de stad brengt zijn de kegelconcoursen. Maar dat begon pas in de jaren negentig. Je kreeg kegelclubs als De Vliegende Bal en de Kegelaars te Paard. Als er een concours is worden overal de vlaggen uitgehangen. Zo'n concours duurt altijd een paar dagen.

Ik was in de jaren negentig knecht bij de sociëteit Vereeniging in het Valkje en stond er dus met mijn neus bovenop. Alle sociëteiten hebben tegenwoordig een kegelbaan. Wij hadden een overdekte. Vanuit alle windstreken kwamen de spelers naar Amersfoort. Dat kan ook gemakkelijk vanwege de goede treinverbindingen van tegenwoordig. En als je eens wist wat voor prijzen je kunt winnen! In mijn tijd waren er prijzen van wel driehonderd gulden.

Vijfde regiment

De meeste kegelaars aten in de sociëteit. Dan moest ik soep maken of brood met spiegeleieren.

De spullen daarvoor moest ik 's morgens eerst kopen. De kastelein controleerde dat heel nauwkeurig. 't Was altijd keurig in orde.

Ik had het erg druk op zulke dagen, maar de fooien waren meestal erg goed. En als ik geluk had kon ik 's avonds nog even genieten van de muziek van het Vijfde op het terras van Amicitia.

Dat speelde steevast iedere avond het speciaal voor de gelegenheid gemaakte Kegelaarslied. Naast nog een heleboel andere deuntjes natuurlijk.

Inhuldiging

Er is nog een feest dat ik nooit vergeten zal, het inhuldigingsfeest van Koningin Wilhelmina in achtennegentig. Dat was me nog eens een feest.

Dagen waren we bezig met de voorbereidingen. Ik woonde toen in de Teut en onze hele buurt was versierd met groen. Niet alleen alle huizen, maar ook een ereboog hadden we met groen en papieren bloemen versierd. Daarvoor waren we met een heel stel naar de Leusderhei gegaan om hei te plukken en we hebben ook wat dennenboompjes 'geleend'. Dat mocht eigenlijk niet, maar ja.

Ons gezin kreeg toen nog een stuk van een os van de burgemeester.

Nee, niet van hemzelf natuurlijk, maar de burgemeester had wel een paar ossen gekocht om vet te mesten. Die werden geslacht en uitgedeeld aan alle armen en bedeeden tijdens het feest.

Optocht

Op 31 augustus werd eerst de Wilhelmina-linde geplant op de Varkensmarkt. Daarna begon de grote optocht. Er was heel wat politie op de been om alles in goede banen te leiden. Je mocht niet dringen en iedereen moest ook rechts houden, tenslotte ging de optocht twee keer de stad door, dus iedereen had de kans om het goed te zien. Het ging allemaal van een leien dakje.

Feest

Na de optocht was er op het Kalfsveld van alles te doen, turf rapen, ton kruien, zakken lopen en meer van dat soort volksspelen. Natuurlijk hadden we aan het eind van de dag een knallend vuurwerk. Gelukkig vierden we tegenwoordig elk jaar in augustus Koninginnedag. Ik hou wel van feestjes.

Keifeest

Dus het Keifeest in 1903 was aan mij ook wel besteed. Ik had al wel eens gehoord dat de Kei van Amersfoort ergens onder de Varkensmarkt moest liggen. Maar toen ie eenmaal opgegraven werd, was dat toch een bijzondere gebeurtenis. Spekkie vond de kei. Dat leverde hem toch maar mooi 25 gulden op en een ere plaatsje op de kei. Ik had wel willen meelopen in de historische optocht, maar ja, dat zat er voor mij niet in. Zo'n historisch kostuum moest je zelf aanschaffen en daar heb ik de centjes niet voor.

Ook had ik wel willen helpen kei-trekken maar daar ben ik dus weer net een beetje te oud voor. Ik beklag me niet hoor, ik heb me prima geamuseerd.

Jan de Goede

Geboren in 1828

Beroep vervoerder/besteller

Onderwerpen:

- Vervoer (diligence, trein, vrachtvervoer)
- Voerman op de lijn Amersfoort-Zwolle
- Floor & Co. , Van Gend & Loos
- Uitmonstering
- Passagiers, hun verzorging en de tijd
- Komst van de Zwarte Duvel, de locomotief
- Opkomst van de trein
- Zandverstuivingen, last voor de passagiers
- Verval van het vak van voerman

Vroeger, ach, er is zo veel veranderd! In de jaren vijftig was ik voerman op de diligence van Amersfoort naar Zwolle. Nu bestaat die lijn al jaren niet meer. Ik weet nog goed, dat in de tijd dat ik heen en weer reed, de wegen altijd vol volk waren. Ze gingen naar familie of naar de markt.

Je zag soldaten op weg naar hun garnizoen of marskramers met hun waar op weg naar klanten. Soms kwam je hele groepen seizoenarbeiders tegen, die gingen dan ergens hooien of oogsten.

Al dat volk, dat vroeg wel wat van je stuurmanskunst.

Diligence Ik reed eerst een diligence voor Floor & Co., die hield hier kantoor in de Vergulde Zwaan. 'Floors snorwagen' werd 'ie genoemd vanwege z'n snelheid, zie je. Dat stond echt in heel Amersfoort bekend.

Van Gend & Loos Later ben ik voor Van Gend & Loos gaan rijden. Dat waren nog snellere wagens!

Passagiers En sjiek: we hadden altijd een voorraad proviand aan boord en alcohol in de likeurkelder. Die zat onderaan de koets en had zulke dikke wanden dat de drankjes lekker koud bleven. Iedereen kon ons al van verre herkennen met die wagens die van boven geel en van onderen zwart waren.

Het meest reed ik met een vierspan. Niet alleen hoor, naast me op de bok zat de conducteur die overigens ook postiljon was. Die moest bij elke tol, brug en herberg een deuntje blazen. Niet zo maar een deuntje, het waren volleerde trompetters, die postiljons.

Niet alleen de wagens van Van Gend & Loos vielen op, wij zagen er zelf bepaald opvallend en knap uit. We droegen een fluwelen buis met koperen knopen en voor de borst hadden we een koperen plaat. Voor onderweg hadden we daaroverheen een blauwe kiel tegen het stof. In de winter droegen we een duffelse jas, gevoerd met een schapenvacht en ook onze

klompen hadden een vachtje binnenin. In de winter leek ik dan ook eens zo lang en méér dan eens zo breed dan ik werkelijk was. Het was ook wel nodig, want urenlang buiten op de bok zitten bij vriesweer is natuurlijk niet niks. Dan moest je wel warm zien te blijven.

Verzorging passagiers

Binnenin zaten de passagiers er lekker warm bij. Ik zorgde ervoor dat er een flinke laag vers hooi op de vloer lag en daarop lagen dan een stel heet water kruiken. Voor iedere passagier was er een reisdeken. Als tussendoor de paarden gewisseld moesten worden, dan hadden de reizigers tijd voor een drankje, een maaltijd of een bezoek aan het privaat. Dan zorgde ik intussen voor nieuwe warme kruiken. Het uit- en inspannen vroeg natuurlijk de nodige tijd, maar we vertrokken altijd precies op tijd, hoor. Ik kreeg van de baas namelijk een afgesteld en verzegeld horloge mee. Waarom? Nou, van de torenklokken onderweg kon je niet van op aan. Die gaven zowat allemaal een andere tijd aan. Vandaar dat horloge. Ik vertrok om kwart over drie uit Amersfoort en dan was ik altijd rond een uur of elf uur in Zwolle. Dan moest je natuurlijk weer uitspannen en al met al had je dan een lange dag achter de rug. Maar zwaar of niet, ik heb een goede tijd gehad. Ik zei het al, het bestaat niet meer.

Opkomst van de trein

Tegenwoordig gaat iedereen overal met de trein naartoe, ook naar Zwolle. Ik zie die eerste trein nog Amersfoort binnenkomen! Dat was me wat, zo'n paard loos monster. Iedereen moest heel erg wennen aan dat lawaaige, stoom blazende monster. 'Nu komt de zwarte Duvel eiges hier' werd er gezegd en wie wilde nu met de duvel zelf reizen? Eigenlijk waren die locomotieven niet eens zwart maar bruin, maar groot waren ze wel. Toen de eerste locomotief Amersfoort al gillend en snuivend binnenkwam, waren er lui van heinde en ver gekomen om dat te zien. Ik hoor de verslaggever van een of andere krant nog zeggen: 'Met dat ding ga ik niet mee, die brult net als m'n vader als ie kwaad is'.

Toch, het is gek hoe snel mensen aan iets wennen. Zelfs de bangeriken gingen binnen de kortste keren met de trein. Al gauw brachten wij de mensen alleen nog naar de trein toe of van de trein naar Leusden of Achterveld of zo. Reizen per trein ging namelijk veel sneller; met de koets duurde het vier uur om van Amersfoort naar Amsterdam te komen, met de trein nog geen uur. Maar eigenlijk denk ik dat de mensen in mijn diligence prettiger reisden dan in de trein. Dat hoorde ik wel van passagiers die ik van de trein haalde en ergens in de omgeving moest afzetten.

Zand

Op de stukken waar de grote zandverstuivingen zijn, zoals bij het Hulshorsterzand, hadden de mensen in de wagons derde klas het niet best. Die wagons waren namelijk open en dus stoven de mensen helemaal onder het zand.

Ze werden zelfs al op het station aangeraden een paraplu te huren om zich daar nog een beetje tegen te beschermen. Zelfs in de dichte wagons drong het zand nog door de kieren.

De deftige dames en heren moesten dan met de kleeborstel aan de slag om zich weer een beetje toonbaar te maken. Nou, dat kwam in mijn diligence nooit voor, dat kan ik u wel vertellen! Ja, de komst van de trein was een grote verandering voor ons voermannen!

Verval

Lange ritten met passagiers maakten we al gauw niet meer. Het werden ritjes op Bunschoten, Leusden en Achterveld. We reden toen alleen nog op de tijden dat de trein aankwam of juist vertrok. Op een gegeven moment was er geen droog brood meer mee te verdienen. Die enkele passagier die nog verder wilde reizen ging wel met een vrachtrijder mee. Ja en toen zat ik op een gegeven moment zonder werk.

Diligences, het was voorbij. Dus ben ik van armoe maar vrachtrijder geworden en leverde ik hier en daar vrachtjes en soms wat passagiers af, dat zal in de jaren zeventig of tachtig zijn geweest. Tja, dat was wel even wat anders dan op de bok zitten in mijn mooie buis, achter vier pittige paarden en met een trompetter naast me!

Dirk van den Brink

Geboren 1834

Wever

Onderwerpen:

- Armenschool van de Ned. Hervormde Diaconie
- Veel kinderen in een klas, straf
- Letterkast en cachot
- Schoolleven, De Oefening aan de Appelmarkt
- Stokersambt
- Het privaat
- Kind te water
- Som
- Zondagsschool in het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis

Armenschool Ach ja, bedeelde kinderen moesten naar school en ik was er zo een. Mijn vader was los arbeider en had 's winters meestal geen werk. Dan werd 'ie bedeeld en moesten wij kinderen naar school. Ik heb er goede herinneringen aan hoor, maar ik heb er niet veel van opgestoken. Daarvoor ging ik niet vaak genoeg naar school. Als mijn vader weer werk had was het namelijk weer afgelopen met het schoolgaan.

Veel kinderen Hoe het op school toeging? Nou dat weet ik nog precies. Ik zat met een heleboel kinderen in één lokaal. Er waren drie groepen en één meester. Kreeg de ene groep les dan moesten de andere kinderen zelf werken. Hoeveel kinderen er precies in de klas zaten weet ik niet zeker, maar in ieder geval meer dan honderd. En, o wee als je aan de beurt was en je had niet opgelet! Wie een fout antwoord gaf moest z'n handjes op tafel leggen en kreeg een pets met de liniaal! Ik kan je uit eigen ervaring vertellen dat dat geen pretje was.

Letterkast Het moeilijkst vond ik de letterkast; zo'n zware eikenhouten kast waarin losse letters lagen. Op de richels in die kast moest je met letters woorden maken. En dat terwijl de hele klas toekeek. Als ik er aan denk krijg ik het nog Spaans benauwd. Dan kon de meester wel merken dat ik niet altijd zo goed oplette. Ik moest voor straf nogal eens achter in de klas zitten, nou ja, toen ging het natuurlijk helemaal fout!

Cachot Nu wil het geval dat er in onze klas een kleine, ondiepe muurkast zat. Een die deed dienst als cachot. Er kon precies een jongen rechtop in staan. Daar kon een vervelend portret dus wel een poosje worden opgeborgen. Iemand als ik dus. Eén keer is het voorgekomen dat de meester een jongen vergat. Brrr! Nou, niet echt lang hoor, maar toch! Daar hebben we nog wekenlang over gepraat.

Toch heb ik er wel wat geleerd hoor, zoals klok kijken, ik kan kleuren noemen en cijfers optellen. En net als de meeste kinderen vond ik de verhalen die de meester vertelde prachtig!

Schoolleven Ik zat op school aan de Appelmarkt, in een lokaal van De Oefening. Dat was eigenlijk een concertzaal, daar konden dus heel veel kinderen in. Het was er wel groot, maar ook donker, koud en tochtig, dat kan ik je wel vertellen. Wat me doet denken aan de winters. Achter in de klas stond een grote kachel, die noemden we de 'Zwartjan'. Iedereen vocht altijd om het baantje van stoker. Wie stoker was had andere dingen aan zijn hoofd dan opletten en leren.

Stokersambt Eén winter ben ik stoker geweest, het was de winter van mijn leven! Kijk, het stokersambt had namelijk nogal wat om het lijf. Om te beginnen moest je zorgen dat de kolenkit regelmatig werd bijgevuld. Dat betekende dat je af en toe de kelder in moest, waar de kolen lagen opgeslagen. Bovendien mochten de kolen niet teveel stof afgeven, dus moesten ze regelmatig worden besprenkeld met water. Het mooiste was, als de kachel maar niet wilde branden. Dan moest je naar de zolder, waar het hout en de turf lag. Met een bijl stond je dan spaanders te hakken. Met die spaanders en wat turf moest je zorgen dat je de kachel weer aan het snorren kreeg.

Het privaat Er was nog een andere, gemakkelijker manier om even niet te hoeven opletten. Alle kinderen uit de klas kenden die: het privaat! Die stond natuurlijk buiten. Wie er heen wilde moest in de rij voor de deur gaan staan en er moesten altijd heel veel kinderen 'naar achteren'! Zo'n rij gaf een drukte en herrie van belang en soms was de rij zo lang dat je er niet meer bij mocht gaan staan. Dat gaf meestal niets, maar soms werd er wel een broekje nat. Wij speelden voor en na school op de Appelmarkt of op de Hof. Op de Hof stond een pomp, wie dorst had kon daar iets drinken. Bij de deur van de school hing een kroes die je daarvoor kon gebruiken. Soms maak je dingen mee, die vergeet je nooit meer. Op onze school zaten ook meisjes, niet dat je daar mee omging, hoor. Maar ik weet nog dat we speelden in de buurt van het Havik.

Kind te water Het moet oktober, november zijn geweest. De straten lagen in ieder geval vol natte bladeren. Al spelend gleed toen een meisje uit de eerste klas zo het water in. Paniek, dus. Gelukkig bleef zij op haar kleertjes drijven en kon een werkman, die net op dat moment voorbij kwam, haar grijpen en op de kant trekken. 't Kind stond bibberend aan de kant en weet je wat ze zei: 'Het is nog wel mijn zondagse jurk!'

Som Ik was heel goed in rekenen, eigenlijk nog wel. Dat vond ik nou leuk. Ik zal jullie eens een som uit de hoogste klas opgeven die geef ik ook wel eens op aan mijn kleinzoon. Kijk, hier op dit papiertje heb ik hem staan, maar eigenlijk kan ik hem wel dromen, hoor.

Daar gaat ie: 'In drie weken, van 6 dagen, per dag twaalf uur werkende, kunnen negen straatwerkers 2.532 vierkante el bestraten. Hoeveel vierkante el zullen vijftien stratenmakers in 9 weken van vijfenhalve dag, per dag tien en half uur werkende, kunnen afmaken? Ja, ja, ga daar maar eens aanstaan! Het antwoord is ergens in de buurt van de 10.000 vierkante el.

Als wever heb ik heel wat met ellen te maken gehad, maar zulke sommen heb ik nooit meer hoeven uitrekenen.

**Zondags-
school**

Maar het mooiste komt nog. Iedere zondag moesten we twee keer naar de Joriskerk, met de meester. Hij lette goed op of je er wel bij was. Dat was een probleem, want veel kinderen kwamen niet opdagen. Bovendien gedroegen wij ons, laten we zeggen niet al te vroom. Weet je wat er toen gebeurde? In 1842, ik was dus een jaar of acht, moesten we in 't vervolg iedere zondag twee maal naar de Gasthuiskerk, hier dus, in het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis!

Ik ken dit gasthuis dus al erg lang en nu woon ik er zelfs!

Andries van Huysen

Geboren 1824

Beroep letterzetter

Onderwerp: Vervoer

Vervoer (rijwiel)

Zeg, jullie hebben het over de trein en hoeveel er daardoor veranderd is. En dat is er natuurlijk ook, kijk alleen maar naar de fabrieken die er gebouwd zijn in de buurt van het spoor. Maar wat dachten jullie van het rijwiel? In mijn jonge jaren zag je die nog helemaal niet. We deden alles te voet of met paard en wagen. Of per hondenkar, die waren er toen ook volop. Maar rijwielen, nee. In de jaren zestig heb ik er voor het eerst één gezien. Zo'n hoge, met ongelijke banden. Het was een hele toer om daar op te komen. In die tijd waren rijwielen vooral een stukje speelgoed voor rijke heren.

Ik was bij familie in Deventer, toen ik zo'n club rijke heren een tochtje zag maken. Dat was wel een mooi gezicht! De heren droegen een echt clubkostuum. Dat zag er eigenlijk net zo'n beetje uit als de kleding die ruiters te paard droegen: een jas met panden, een witte rijbroek en laarzen of beenkappen.

Daarbij droegen ze dan ook nog een ronde hoed. Ik zie het nog voor me, de halve stad was uitgelopen om de club voorbij te zien gaan. De politie hield de weg vrij en voor de fietsers uit liepen trompetters. Het leek wel een optocht. Je kon in die dagen echt niet zomaar de weg op met zo'n rijwiel, een Vélocipède heette dat toen.

Toen zag je ze hier in Amersfoort nog niet. Ik denk dat het nog bijna twintig jaar heeft geduurd voor je hier de eerste fiets zag verschijnen. En dat waren niet meer van die hoge fietsen maar fietsen met veiligheidsbanden. Zo noemden je de banden die even groot zijn en die wij nu normaal vinden. En toen ging het hard.

De ene na de andere deftige heer met bolhoed zag ie door de stad fietsen. Neem nou dokter Schreuder, die zien jullie vast ook regelmatig op de fiets voorbij komen.

Afstappen

Ik weet nog dat in het begin iedereen zich een ongeluk schrok als er zo'n rijwiel aankwam. Vandaar, natuurlijk, dat de politie de verordening instelde, dat de fietser af moest stappen als er een paard en wagen naderde. Hij moest dan aan de zijkant van de weg gaan staan en zijn stuur met zijn jas bedekken. Dat was om te voorkomen dat het paard schrok. Herinneren jullie je dat ook nog? Ja, in het begin was het allemaal vreemd, maar net als met de trein was iedereen er snel aan gewend.

Zelfs vrouwen stapten op de fiets, ondanks dat het hen werd afgeraden. Veel dokters vonden het niet zo best voor hun lichaamskracht en bovendien zeiden ze dat het 'prikkelend' was.

Ja, ja. Maar de vrouwen trokken zich er niets van aan en schaften zelfs speciale fietskostuums aan. Met van die rokken die gelijk een broek waren.

Door al die fietsers op de weg moesten er wel nieuwe verkeersregels komen. Midden op de straat lopen was er niet meer bij, voor je 't wist werd je aangereden door een fietser. Fietsers waren dan wel verplicht te bellen, om zo voetgangers te waarschuwen, maar ze deden het niet altijd. Laten we eerlijk zijn, veel fietsers konden nauwelijks fietsen. Er waren niet voor niets fietsscholen.

Fietsschool Bij Nefkens, Eysink en later ook bij Pon kon je fietsen kopen, maar sinds eind jaren '90 ook leren fietsen. De leerling-fietsers namen het liefst 's avonds les, want spotters waren er genoeg. Vandaar ook dat de fietsscholen op den duur schuttingen plaatsten. Dan konden de leerlingen rustig stuntelen, zonder uitgelachen te worden. Nu ging ik wel eens op een mooie zomeravond met een stel kerels uit de buurt aan de wandel. Dan wandelden we naar de molen van Nefkens. Dat was een aardige wandeling zo langs de kazerne aan de Leusderweg. Net voorbij de kazerne kreeg je dan de molen. En zelfs op onze leeftijd gluurden we met veel plezier even door de spleten in de schutting. We hebben er heel wat onderuit zien gaan.

Dokter Schreuder Ik herinner me dat toen dokter Schreuder in 1892 in Amersfoort kwam, hij ook les nam. Ik heb toen een keer tegen hem gezegd: "Dokter, wat ging u prachtig onderuit!" Maar hij kon het wel hebben hoor. "Ja, Van Huysen, antwoordde hij, dankzij die lessen kan ik sneller vooruit dan welke andere dokter ook. Is dat niet voordelig voor mijn patiënten?" Gelijk had ie.

Fietsclubs Er kwamen in de jaren tachtig ook hier in Amersfoort fietsclubs. Zo had je, meen ik, Velocitas, De Postduif en De Zwaluw. Maar die gingen niet meer met de fanfare op pad. Wel maakten ze tochten door bossen in de omgeving. Als je op een mooie dag weleens bij de uitspanning op de Arnhemseweg, de Hertekop, kwam, dan zaten de dames en heren op het terras van een verfrissing te genieten. Ook werden er snelheidswedstrijden gehouden. Ik kan me nog herinneren, het was in 1895 of daaromtrent, dat een fietser in elf uur van Gouda naar Lobith was gefietst! Zo snel, dat was nog nooit vertoond.

Bakkersfiets Binnen de kortste keren had bijna iedere slager of bakker een fiets aangeschaft voor het rondbrengen van bestellingen. Loopjongens had je bijna niet meer, het waren allemaal fietsjongens geworden. Ook de telegrambesteller had een fiets.

Zo'n jaar of tien geleden kon je een gebruikt rijwiel kopen voor zestig gulden. Ik kan me dat nog zo goed herinneren omdat de meesterknecht van de drukkerij er toen ook een kocht. Dat was nog wel een heel bedrag. Maar vooral het rondbrengen van bestellingen ging er zoveel vlugger mee. Het is voor de bestellers zo'n beetje een sport geworden om zo snel mogelijk te zijn. De jongens rijden dan ook nogal eens wild de straten in en de stoepen op.

Geen wonder dat er nogal eens ongelukken gebeuren, vooral op het Driepuntje, waar het zicht zo slecht is. Gelukkig zit daar de Eysinkfabriek, dan kunnen ze hun fiets daar gelijk laten maken.

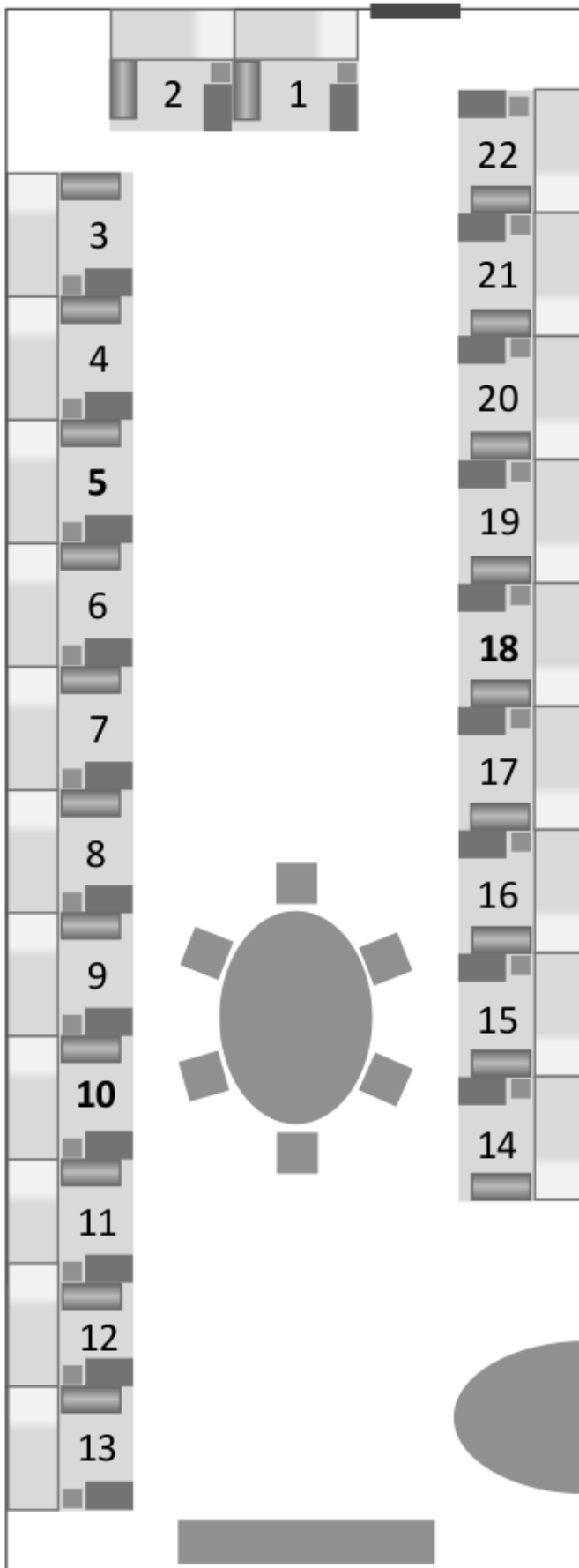
Ik fietsen? "Nee, mij kregen ze niet op zo'n ding".

Er waren drie firma's die zich bezig hielden met de verkoop van fietsen:

***Eysink** met een fietsschool nabij het Driepuntje.*

***Nefkens** met een school en omheining bij de Molen aan de Leusderweg.*

***Pon** met een winkel in de Langestraat, ter hoogte van de St. Joriskerk. Pon had enkele jaren later een overeenkomst met Opel om minimaal 24 fietsen per jaar af te nemen. Het werden er uiteindelijk zo'n 214.*

PLAATSEN VAN DE GASTELINGEN IN DE MANNENZAAL IN 1907

- 1 Willem van den Bos
- 2 Jan Tommel
- 3 Hendrik Wolfswinkel
- 4 Jan de Goede
- 5 Jacob Meys**
- 6 Andries van Huysen
- 7 Gerrit Wiggeraad
- 8 Laurens van Wilpen
- 9 Cornelis van Hoogeverst
- 10 Barend van Gelder**
- 11 Dirk van de Brink
- 12 Peter de Wilde
- 13 Louvinius van Daal
- 14 Johannes Christiaan Kreuzen
- 15 Peter van Naarden
- 16 Johannes Jozepus Hamers
- 17 Pieter Goedraad
- 18 Hendrik Jekel**
- 19 Willem van Pluren
- 20 Jacobus Gijsbertus Corton
- 21 Peter Veldkamp
- 22 Hermanus Vos

Meneer Hartering
is de binnenvader

Vrouw van de Biezenbosch
is de ondermoeder

INHOUD KOFFIETAFEL GESPREKKEN

BRANDEN

- Pagina 51 Brand bij zeepfabriek De Duif
Pagina 52 Grote brand op 't Zand Brand Hotel Muller
Pagina 54 Brand Hotel Muller
Pagina 55 Toelichting branden

WILLEM VAN DEN BOS

- Pagina 56 Het overlijden van Willem van den Bos
Pagina 57 Psalm 23
Pagina 58 De schoenen van Willem van den Bos

DOLLE VRIEDAG

- Pagina 59 Kermis
Pagina 60 Moord op de kermis

TONEEL EN MUZIEK

- Pagina 61 Toneel- en muziekvoorstellingen
Pagina 62 De Amersfoortse kei

LEERPLICHT

- Pagina 63 Kinderwetje van Van Houten
Pagina 64 Het paard was verstandiger dan de meester

FIETSSCHOLEN

- Pagina 65 Het Driepuntje te Amersfoort

VOLKSLIED

- Pagina 66 Wien Neêrlands bloed

BRAND BIJ ZEEPFABRIEK DE DUIF

In januari 1902 was er ook een brand bij De Duif.

Pleines was de directeur van De Duif (latere Dove?). Een zeepfabriek met woning op de hoek van de Korte Bergstraat en Vlasakkerweg.

Stoomketel De brand veroorzaakte bijna een ramp van ongekende omvang doordat een stoomketel op springen stond. Gerrit Sprang, meesterknecht in het bedrijf, had met gevaar voor eigen leven, de veiligheidsklep ter nauwer nood kunnen openen waardoor de stoom kon ontsnappen en een grote ontploffing werd voorkomen.

De Duif was een gerenommeerd bedrijf en groeide snel uit. Directeur Pleines was, volgens zeggen een zeer sociaal bewogen mens en goed voor zijn arbeiders.

Verhuizing Door de groei verhuisde de fabriek van de Grote Koppel in 1894 naar de Hooglandseweg en vervolgens in 1896 naar de Korte Bergstraat. Na de brand verleende de gemeente De Duif geen vergunning voor nieuwbouw omdat het bedrijf gevaarlijk zou zijn voor de steeds dichterbij komende woonwijken. Na de brand in 1902 verhuisde het bedrijf naar Den Dolder en voor Amersfoort gaat een belangrijke werkgever verloren.

GROTE BRAND OP HET ZAND

Tabak pakhuis

Terwijl iedereen zich na de middagpauze op de 11e januari 1905 naar het werk haastte, klonk vanuit het pakhuis aan 't Zand een vreselijk gil. De oude pakhuisknecht kwam naar buiten gerend, terwijl vlammen achter hem aan kwamen. Iemand ving de gillende man op en probeerde hem te kalmeren, maar het enige dat hij bleef roepen was: "Brand, brand".

Intussen schoten de vlammen niet alleen door de deur, maar klommen ook omhoog, tegen de gevel.

Voor de toegesnelde eigenaar die nog in zijn zijden kamerjas was gekleed, was het duidelijk dat hij de voorraad aan de vlammenzee moest prijsgeven.

Dappere jongens

Hij wees de spuitgasten op de twee kleine burgerhuisjes die tegen het pakhuis aanstonden, maar de brandweercommandant had al instructies gegeven de huisjes nat te houden. Een paar dappere jongemannen drongen met een natte lap voor hun gezicht de huisjes binnen en graaiden er de kleine kinderen van de vloer, terwijl hun moeders in de dichte rook niet meer wisten waar zich de buitendeur bevond.

Met veel geraas stortten de huisjes in elkaar, maar gelukkig waren de bewoners op tijd gered.

Eigenaar

Ondertussen zocht pakhuiseigenaar Abraham Herschel naar de opperbrandmeester en diens adjunct, maar gaf het zoeken op toen iemand zei dat beiden buiten de stad waren.

Abraham Herschel ontmoette Jonas van Vollenhoven, die ondanks de bittere kou met open mantel op hem toe kwam rennen. Hij kon niet verstaan wat deze zei, maar begreep dat Jonas informeerde naar zijn brandverzekering. "Ja, ik ben goed verzekerd, tenminste dat hoop ik, bij de firma André de la Porte uit Arnhem".

Gevelsteen

Opnieuw werd er gegild door de omstanders die zagen dat de windas van het pakhuis achterover begon te vallen en de gevelsteen voorover duikelde. De fraaie gevelsteen met het jaartal 1669 erop viel op het puin en als door een wonder bleef de daarop afgebeelde tabaksplant in z'n geheel gespaard.

Petroleum

Maar de grootste zorg ging uit naar het naburige pakhuis van de heer Azijnman die vol stond met vaten petroleum. Een groot geluk bij dit ongeluk, zei men later, was dat de brand bij dag was uitgebroken en er van alle kanten hulp kwam.

Omdat de oude knecht nog niet verhoord kon worden, ging de politie ervan uit dat er vuur was vrijgekomen toen hij de kachel aanmaakte.

Een week na de brand vlamde de smeulende tabaksresten nogmaals op en moest de spuit van de politie er 's nachts op uit om de dreigende brand af te wenden.

Verzekering Door de Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij te Amsterdam werd een premie van f 21,00 toegekend voor het krachtige optreden van de Amersfoortse brandweer, die een veel grotere ramp had voorkomen door te kiezen voor het nathouden van het pakhuis dat vol petroleumvaten stond.

Abraham Herschel zelf zat er weer als een deftig heerschap bij. Hij vertelde dat een andere pakhuisknecht hem ook nog een baal tabak van 40 kilo had ontfutseld. Hij kreeg een straf van 3 maanden.

Jubileum Een jaar later werd het 25-jarig jubileum gevierd van pakhuisknecht Leendert Maas, wellicht dezelfde die de brand ontdekt had of er misschien per ongeluk de oorzaak van was geweest.

Logies De Tabaksplant is gevestigd in Coninckstraat 15.

Kenmerkend voor die periode zijn de "hanenkammen" in een lichtrode baksteen boven de deuren en ramen.

Midden in de kap bevindt zich een "hijskap", ofwel "trijs".

In de achtergevel kunt u een gevelsteen met de afbeelding van een tabaksplant bezichtigen.

Deze zat oorspronkelijk in de gevel van een pakhuis tegenover de St. Aegtenkapel vlak bij de hoek van 't Zand/Nieuweweg.

BRAND HOTEL MULLER

Op de hoek van de Westsingel en de Varkensmarkt stond hotel Muller.

Zakstraat Het hotel beschikte verder over een stalhouderij, waarvan de ingang aan de Zakstraat zat, een nu verdwenen straatje dat liep van de Hellestraat (ingang naast de kuiperij) naar de Westsingel.

In het hotel logeerden regelmatig officieren van de cavalerie. De stal werd gebruikt voor cavaleriepaarden, koetsen en diligences.

Op 10 januari 1904 brandt het hotel af, waarna er op deze plaats een kledingwinkel kwam.

Gevroren De brand was groot, maar als het niet gevroren had en het water uit de gracht dus niet bevroren, dan had men makkelijker kunnen blussen en zou misschien het hotel nog redelijk aan de brand ontkomen zijn.

Hellestraat 7, op de hoek van de Zakstraat

TOELICHTING BRANDWEER TOT 1907

Brandwacht De torenwachter in de St. Joriskerk waakte ook over de stad en moest elk halfuur op zijn trompet blazen. Als er brand werd geconstateerd moest hij de dolleklok kloppen dat wil zeggen niet luiden maar de wand van de klok met een hamer beslaan. Later moest hij ook een lantaarn op de torentrans plaatsen in de richting van de brand.

Ratelaars Er waren ook nachtwakers, deze werden ook wel ratelaars genoemd. Deze hadden tot taak iedereen die niet door de klok wakker was geworden te wekken. Normaal was de klepslag klep-klep-klep. Bij brand veranderde deze in klepklep-klep en werd er brand geschreeuwd. Elk half uur liep er een ploegje door de stad. Amersfoort had twee kloppers in dienst. Deze klopten bij de brandweerlieden als er brand was.

Blussen van branden Tot de uitvinding van de spuitwagen werden de branden met een brandemmer geblust. Deze emmers waren van leer.

Elk huishouden moest in het bezit zijn van zo'n emmer. De brouwerijen moesten er zelfs meer hebben. Er ontstonden soms wel rijen van meer dan 400 man want het water was niet altijd dicht bij.

Slangenwagen Toen de slangenwagen werd uitgevonden kon het water uit de omringende grachten worden gepompt.

Er werd met vier man gepompt en de Kwartiermeester telde de slagen.

Na 74 komt normaal 75, maar de Kwartiermeester riep dan kwartier en de ploeg werd gewisseld.

De slangen waren van leer of canvas en konden aan elkaar en aan de spuit worden gekoppeld.

Later werd de slangenwagen vervangen door de stoomslangenwagen en hoefde er niet meer te worden gepompt.

Brandkraan In 1896 werden de eerste brandkranen geplaatst in Amersfoort. De waterleiding in de stad werd aangelegd door de Utrechtsche Waterleiding Maatschappij. Toen kon men van de waterleiding gebruik gaan maken om te blussen.

DE SCHOENEN VAN WILLEM VAN DE BOS

De binnenvader vraagt aan de ondermoeder of zij weet waar de schoenen van Willem van de Bos gebleven zijn.

Nu Willem ernstig ziek is en op de ziekenzaal ligt worden de schoenen van Willem vermist.

Jacob Op de vraag wie weet waar de schoenen zijn antwoordt Jacob. Hij zegt dat hij de schoenen van Willem heeft gekregen omdat hij toch dood gaat.

Hierna vraagt de binnenvader aan Jacob van wie die schoenen zijn? Hij antwoordt van mij want ik heb ze gekregen. Hij krijgt hierop het antwoord dat alles wat wij hebben van de regenten is.

Verkocht Dan volgt de prangende vraag waar zijn schoenen zijn. Hierop antwoordt Jacob die heb ik verkocht aan de lommerd. Aan de lommerd zegt de binnenvader. Wat heb je er voor gekregen? 10 cent zegt Jacob want ze waren kapot.

10 cent Nou dan zorg je maar snel dat je 10 cent krijg om die schoenen terug te kopen wordt hem gezegd. Dan ga je maar karweitjes doen wordt hem opgedragen want vandaag moeten de schoenen terugkomen.

HET OVERLIJDEN VAN WILLEM VAN DE BOS

Willem van de Bos ligt op de ziekenzaal. Dokter Morren gelooft dat hij niet langer dan twee weken meer te leven heeft.

Barend zegt altijd dat dokter Morren het heeft beloofd.

Psalm 23 Barend is na zijn laatste bezoek aan Willem een beetje uit zijn normale doen. Willem heeft aan hem gevraagd of hij aan Hendrik wil vragen of hij Psalm 23 wil opzeggen als hij begraven wordt.

Pastoor Voor het met de binnenvader kon worden besproken kreeg de pastoor hier weet van.
Willem wordt bij zijn begrafenis door mij toegesproken en niet door een leek stelde de pastoor, net als bij zijn vrouw.

Maar omdat Willem niet katholiek was maar Nederduits Hervormd wilde hij die in zijn ogen nare pastoor er niet bij hebben.

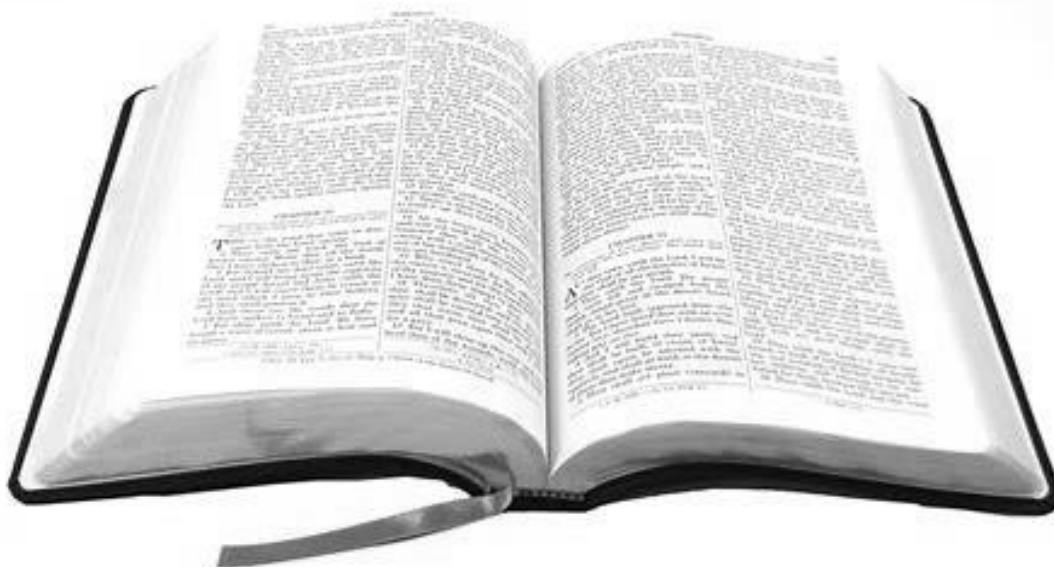
Als jullie het toch doen dan sla ik de bijbel uit je handen zo sprak de pastoor.

Hendrik Toen Barend deze vraag aan Hendrik stelde wist hij niet of hij dat in zo'n korte tijd nog wel kon leren. Hendrik is toch begonnen met het leren van Psalm 23. Voor de zekerheid heeft hij het ook opgeschreven en in de pet verstopt.

Wij hebben afgesproken dat we bij de begrafenis allemaal onze pet afzetten en voor onze borst houden.

Als Hendrik dan niet meer weet hoe het verder gaat kan hij het lezen.

Zo kunnen we toch aan de laatste wens van Willem gehoor geven.

PSALM 23

Een psalm van David

De Heer is mijn herder,
mij zal niets ontbreken.

Hij doet mij nederliggen in grazige weiden,
Hij voert mij zachtkens aan zeer stille wateren.

Hij verkwikt mijne ziele;
Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid,
om Zijns Naams wil.

Al ging ik ook in een dal der schaduwe des doods,
ik zou gene kwaad vrezen,
want Gij zijt met mij
en uw stok en uw staf,
die vertroosten mij.

Gij richt de tafel toe voor mijn aangezicht
tegenover mijne tegenpartijders;
Gij maakt mijn hoofd vet met olie,
mijn beker is vloeiende.

Immers zullen mij het goede
en de weldadigheid volgen alle dagen mijns levens;
en ik zal in het huis des Heeren blijven in lengte van dagen.

UITVAART WILLEM VAN DE BOS

Opbaren Willem wordt voor de begrafenis plaats gaat vinden opgebaard in de Mannenzaal alwaar bekenden hm de laatste eer kunnen bewijzen.

Rond de baar Tijdens het afscheid nemen wordt de baar door zes personen omringd. Deze personen worden aangewezen door de binnenvader.

Alleen Barend, de beste vriend van Willem, wordt hier niet voor uitgenodigd. Barend regeert hiertegen bij meneer Hartering, die wel Van Pluuren rond de baar laat staan.

Meneer Hartering denkt hier even over na en besluit dan dat Barend de plaats van Van Vuuren in mag nemen.

Rustplaats Willem wordt begraven op de nieuwe begraafplaats aan de Soesterweg welke in 1903 in gebruik is genomen.

VERJAARDAG KLEINZOOM BAREND

- Huisarrest** Barend heeft, 14 dagen, huisarrest gekregen voor dronkenschap.
Als hij 10 dagen van zijn huisarrest erop heeft zitten is zijn kleinzoon Barendje waar hij helemaal gek van is jarig.
Door deze straf kan hij niet naar zijn verjaardag toe.
- Probleem** Dit is voor Barend een groot probleem.
Barendje wordt namelijk 6 jaar en mag naar school, iets dat Barend zelf nooit heeft kunnen doen.
- Als Barend zijn verhaal verteld over dit gebeuren probeert hij de omstanders zover te krijgen dat die hierover vragen gaan stellen aan meneer Hartering.
- Er ontstaat in de meeste gevallen een discussie waarin de bezoekers altijd de kant van Barend zullen kiezen.
- Oplossing** Er wordt altijd een compromis gesloten waarin alle partijen zich kunnen verenigen.

KERMIS EIND 1800

Dolle vriedag Meiden en knechten krijgen op het moment van de jaarmarkt hun jaarsalaris uitbetaald. De dag valt samen met de laatste vrijdag van de kermis.

“Dolle vriedag” was daarmee een beruchte dag want het ontvangen geld brandde in ieders zak.

Dit is dé mogelijkheid voor de Amersfoortse bevolking om hun dagelijkse zorgen achter zich te laten.

Attracties Op de kermis zijn wassen beelden te zien en nog veel meer attracties zoals:

De lachende wereld

Dit was een tent met lachspiegels.

De carrousel van Teeuwen

Een grote tent waarin d.m.v. een stoommachine een draaimolen dampend en puffend werd rondgedraaid.

De zeemeermin van Mexico

Een vrouw met drie hoofden. Op zekere avond viel binnenin de tent een petroleumstel om er brak een kleine brand maar een nog grotere paniek uit. De schone dame rende gillend de tent uit en verloor daarbij haar twee wassen hoofden. Het scheelde niet veel of een van de scheerlijnen onthoofdde ook haar eigen (echte) hoofd.

Luitenant Mouche

Dit was de dwerg Johan Badard. Dit liefvallig wonderknaapje is oud 13 jaar, groot 63 cm, bij een zwaarte van 13,5 kilo en daarbij zeer net gevormd.

Als men een kind van anderhalf daar nevens plaatst krijgt men de overtuiging dat de luitenant niet groter is

De Afrikaanse reus

Naast luitenant Mouse was er ook een reus van zeker 8 voet en 2 duim (2 m en 50 cm).

Film

In 1900 komt voor het eerst de bioscooptent van Albert Frères naar Amersfoort. Daar worden gooi en smijtfilms vertoond, maar ook de laatste Parijse mode.

**Bekende
personen
uit de stad**

Teus trompet

Was een Amersfoortse bedelaar, die in de Zogstraat woonde, (huidige Pothstraat tussen Oliesteeg en St. Annastraat), in het zgn. Zogkwartier. Hij danst op de zevensprong en doet steeds iets gek.

Na zijn optreden gaat hij met zijn trompet aan zijn mond met zijn rug op de grond liggen, van het bier dat er dan ingeschonken wordt gaat geen druppel verloren.

Gekke Aaltje

Komt uit de Hellestraat en verzamelt in haar schort broodkorsten.

MOORD OP DE KERMIS

Er gebeurt nog wel eens wat op de kermis, meestal door teveel drankgebruik.

De boerenjongens uit de omringende dorpen komen dan naar de stad en zij staan bekend om hun voorliefde voor het uitdelen van klappen. De gevechten leveren de politie veel werk op.

Moord

In 1900 krijgt de politie helemaal veel werk, dan wordt er op “dolle vriedag”, de laatste vrijdag van de kermis, een moord gepleegd.

Twee mannen krijgen op de Appelmarkt ruzie; één van hen heeft zich daarna op de kermis een mes aangeschaft.

Hij is zijn tegenstander achterna gelopen en heeft hem in de Lavendelstraat, een dodelijke steek toegebracht.

Aldus een bericht in de krant.

Tegenstanders

De tegenstanders van de kermis, voornamelijk de strengere protestanten, laten zich dan volop horen.

Zij schrijven in 1894 een brief aan de gemeente met het verzoek de kermis af te schaffen.

Dat gebeurt voorlopig nog niet: het is één van de weinige verzetjes voor de arbeidende bevolking en zoals gezegd, voor de stad een bron van inkomsten.

Tijdens de kermis, maar ook tijdens de vaker gehouden paardenmarkten, staan er buiten de Kamppoort vele woonwagens.

In 1897 staan er 57.

De kermis

*Nog maar een paar dagen en de kermis is daar.
Met haar café's haar kramen en spellen.
Reeds hoort men de boeren en burgers te gâar.
Van 't geen er te zien is vertellen.
Hier is 't een dwerg daar weder een reus.
Die 't hart in de schoenen doet zinken.
In 't wonderglas ziet ge de vrouw uwer keus.
Die 't oog van de liefde doet blinken.*

TONEEL- EN MUZIEKVOORSTELLINGEN

Nu is de kermis maar een keer per jaar, veel regelmatig worden er toneel- en muziekvoorstellingen gegeven in Sociëteit Amicitia.

Op die dagen hangt er aan de toren van de Joriskerk een vlag met een **A**.

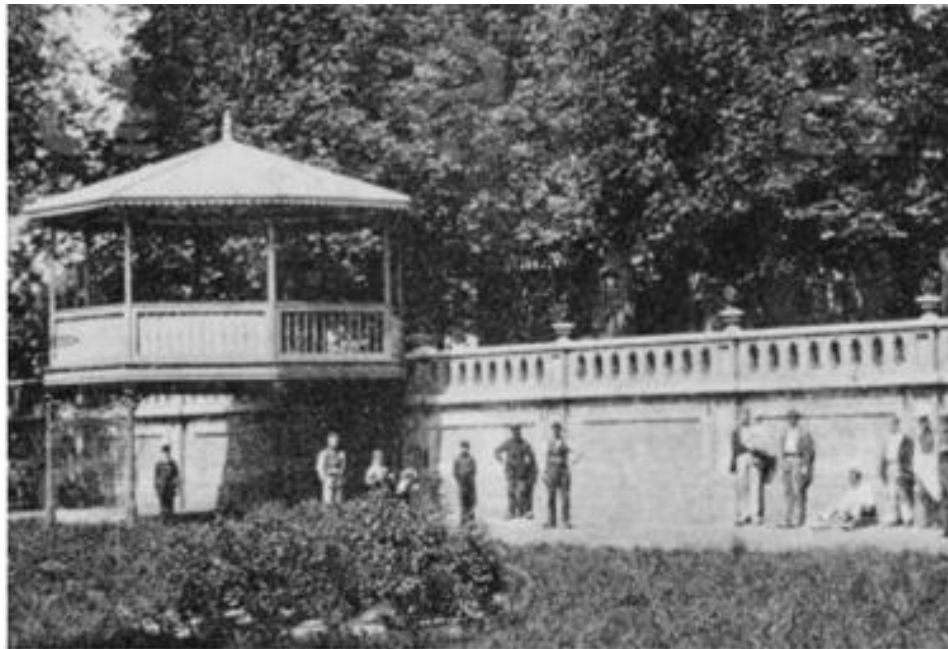
Muziektent Ook werd er veelvuldig gebruik gemaakt van de Muziektent voor de sociëteit. Vooral de militaire muziekkorpsen speelden daar.

Film De films van Albert Frères worden er vanaf 1905 ook vertoond.

Kegelen Alle sociëteiten hadden tijdens feestavonden wel kegelwedstrijden. In Amersfoort behoorlijk populair. Tijdens kegelwedstrijden Amersfoorters gevraagd een vlag uit te hangen. In 1907 was er zelfs een internationaal kegelconcoers.

Bekende clubs waren:

“8 om de koning”; “Val om” en “De vliegende bal”.

De muziektent in het plantsoen voor Amicitia

DE AMERSFOORTSE KEI

Graafwerk In 1859 was bij graafwerkzaamheden op de Varkensmarkt een grote zwerfkei gevonden. Men besloot om het gat met kei voor de bevolking zes dagen open te houden. Veel Amersfoorters maakten gebruik van de mogelijkheid de kei te bekijken. Vervolgens werd het gat (met kei) dichtgegooid.

Pas in 1903 als de Varkensmarkt opnieuw bestraat moet worden is het idee de kei ook weer op te graven. Maar waar lag de kei precies?
Een groot aantal mannen toog aan het werk om de kei op te sporen.

Spekkie Op 2 mei wordt de Kei opgegraven. Hieraan is de naam van de loonwerker, Hendrik de Goede 'Spekkie' verbonden. Hij immers stuitte bij graafwerkzaamheden op de Kei. Met een feestelijke proclamatie en optocht wordt dit op 28 mei 1903 uitgebreid gevierd. Hij kreeg een vindingsloon van maar liefst 25 gulden. In optocht werd de kei door de stad getrokken.

Alle winkeliers hadden hun etalages versierd en als snoep werden er Amersfoortsche keitjes verkocht.

Voor het trekken van de kei tijdens de optocht was er gekozen voor een exemplaar van papier-maché en was het die dag mooi weer!

DE LEERPLICHTWET VAN VAN HOUTEN

Kinderwetje Na dagen debatteren stemde de Tweede Kamer in 1874 in met het 'Kinderwetje' van de liberaal Samuel van Houten. Dat was een belangrijke stap voorwaarts. Vanaf dat moment gingen minder kinderen aan het werk en meer kinderen naar school.

“De Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen”, beter bekend als het Kinderwetje van Van Houten uit 1874 is de eerste wet die in Nederland een einde moest maken aan kinderarbeid.

De wet kwam tot stand op initiatief van de liberale politicus Samuel van Houten. Het verbod was “niet toepasselijk op huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid”.

Kinderarbeid Tot aan de invoering van deze wet was kinderarbeid in Nederland heel gebruikelijk. De armoede maakte dat er veel voorstanders van kinderarbeid waren. Het was onder andere de schrijver Jacob Jan Cremer, die in 1863 een textiel fabriek in Leiden had bezocht, die fel ageerde tegen kinderarbeid.

Doordat uitvoering van de wet nauwelijks gecontroleerd werd, ging in de praktijk het inzetten van jonge kinderen in de fabrieken overigens gewoon door.

Leerplicht In 1900 kwam er door de leerplicht wel een eind aan kinderarbeid (zie volgende pagina “Het paard was verstandiger dan de meester”). Deze wet verplicht kinderen van 6 tot 12 jaar onderwijs te volgen.

HET PAARD WAS VERSTANDIGER DAN DE MEESTER

Leerplicht

Mr. F.D. graaf Schimmelpenninck is de conservatieve graaf die door een val van zijn paard beroemd werd. Daardoor kon hij in 1900 in de Tweede Kamer niet tegen de ontwerp-Leerplichtwet stemmen en haalde dat voorstel het met één stem verschil: de leerplichtwet werd aangenomen.

"Het paard was verstandiger dan de meester", zeiden voorstanders van de wet.

Hij maakte verder weinig indruk in de Tweede Kamer, waarin hij ruim zeven jaar het district Amersfoort vertegenwoordigde.

Ook is hij 8 jaar burgemeester van Amersfoort geweest.

De burgemeesters van Amersfoort

26 juli 1883 - 1 juni 1891	Jhr. Mr. T.A.J. van Asch van Wijck <i>ARP</i>
9 juli 1891 - 25 nov. 1899	Mr. F.D. Graaf Schimmelpenninck <i>Vrije ARP</i>
3 jan. 1900 - 1 aug. 1901	Jhr. Mr. T.A.J. van Asch van Wijck <i>ARP</i>
26 sep. 1901 – heden	Jhr. J.W.A. Barchman Wuytiers

Zaterdagmiddag overkwam mr. F. D. graaf Schimmelpenninck, het Kamerlid voor Amersfoort, bij een wandelrit in de nabijheid van »Birkhoven" het ongeluk, dat zijn paard schichtig werd door het blaffen van een hondje en in een drooge sloot viel. Toen het paard zich trachtte op te richten, sloeg het achteruit en zijn berijder een been stuk. De doktoren Croockewit en Schreuder, door een der getuigen van het ongeval verwittigd, waren spoedig ter plaatse en legden het eerste verband, waarna de graaf per rijtuig naar zijn woonhuis werd vervoerd.

HET DRIEPUNTJE IN AMERSFOORT

Een van de bekendst bedrijfjes op het Driepuntje was het bedrijf Eysink. In 1886 is D.H. Eysink begonnen met een machinefabriek aan de Heiligenbergerweg 50.

Kort voor 1895 werden de eerste fietsen in serie gemaakt aan de Heiligenbergerweg.

Nieuwe fabriek

In 1896/1897 was er de bouw van een nieuwe fabriek op het terrein langs de Arnhemseweg waar voorheen de rijschool van het bedrijf was gevestigd.

In 1898 werd er op het Driepuntje een wielervedbaan aangelegd. Deze baan was alleen bestemd voor de mensen die bij Eysink een rijwiel kochten en voor rijles de fietsschool konden bezoeken.

Over het algemeen waren het de mannen met de bolhoeden, de bakkersknecht en andere knechten die de bestellingen rondbrachten die het rijwiel dagelijks gebruikten. Ook de deftige dames gingen zich eraan wagen.

Rijschool

In het begin van de rijschool was het dan ook een vermakelijk gezicht om de leerlingen gade te slaan.

Vooraf het omvallen met het rijwiel zorgde voor veel hilariteit.

Het gedeelte van de rijschool werd al snel omringd door een houten schutting waardoor het zicht ontnomen werd.

Maar ja hout heeft ook noesten. Deze werden dan ook al snel uit de planken verwijderd.

Auto's

In 1898/1899 startte Eysink de eerste productie van auto's. In 1901 werd achter de bestaande fabriek aan de Arnhemseweg een nieuwe werkplaats gebouwd.

Het Driepuntje was het pleintje welke de Leusderweg, de Arnhemseweg en de Aldegondestraat met elkaar verbond.

WIEN NEERLANS BLOED

Gecomponeerd door Johann Wilhelm Wilms (1772-1847) op een gedicht van Hendrik Tollens (1780-1856), was het officiële volkslied van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tussen 1817 en 1832 en later van het Koninkrijk der Nederlanden tussen 1832 en 1933.

1. Wien Neerlandsch bloed door d'aderen vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor land en koning gloeit,
Verheff' den zang als wij:
Hij stell' met ons, vereend van zin,
Met onbeklemde borst,
Het godgevallig feestlied in
Voor vaderland en vorst.

2. De Godheid, op haar hemeltroon,
Bezongen en vereerd,
Houdt gunstig ook naar onzen toon
Het heilig oor gekeerd:
Zij geeft het eerst, na 't zalig koor,
Dat hooger snaren spant,
Het rond en hartig lied gehoor
Voor vorst en vaderland.

3. Stort uit dan, broeders, eens van zin,
Dien hoogverhoorden kreet;
Hij telt bij God een deugd te min,
Die land en vorst vergeet;
Hij gloeit voor mensch en broeder niet
In de onbewogen borst,
Die koel blijft bij gebed en lied
Voor vaderland en vorst.

*Levende Historie
Mannenzaal 1907*

Het leven in de Mannenzaal

PAGINA 1 T/M 47

Koffietafel gesprekken

PAGINA 49 T/M 68

Plattegrond Amersfoort